ІНДЕКС 74330

7/8 2015

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ 2015

Щомісячний науково-популярний
і літературно-художній ілюстрований журнал

ЗАСНОВАНО У СЕРПНІ 1923 РОКУ
ЗАСНОВНИК: ПРАВЛІННЯ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» УКРАЇНИ
ВИДАВЕЦЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР
ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

© журнал «Наука і суспільство» , 2015

У НОМЕРІ:

2 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР
РІШНЯК І.
Місток через віки

5 **ТРИГУБ В.**
Ми – нащадки твої, отамане!

9 **РІШНЯК І.**
Відродимо нашу справу –
козацьку славу…

13 **КУЛИНЯК Д.**
Лицар Дикого поля

19 **СУРГАЙ О., ХОМЕНКО П.**
Останній отаман Запорозької Січі
у Соловецькому монастирі

26 **СУШИНСЬКИЙ Б.**
Петро Калнишевський, кошовий отаман
запорозького козацтва

34 **АРХІЄПИСКОП ДИМИТРІЙ (РУДЮК)**
Житіє святого праведного
Петра Калнишевського, останнього
кошового Запорозької Січі

42 ДУХОВНИЙ СВІТ УКРАЇНИ І УКРАЇНЦІВ:
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І ВИКЛИКИ
СЬОГОДЕННЯ
КУЛИНЯК Д.
Правічна пам'яті ріка

45 **ГНАТЮК Л.**
Дорога до Калниша

50 **БІЛОХА В., САЛАТУН С.**
Козацькому роду нема переводу –
лине його слава з далечі віків!

53 **АБАРОВСЬКИЙ І.**
П.І. Калнишевський – у пам'яті земляків

57 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР
ІВАЩЕНКО О.
Євангеліє Калнишевського

61 ДУХОВНИЙ СВІТ УКРАЇНИ І УКРАЇНЦІВ:
ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І ВИКЛИКИ
СЬОГОДЕННЯ
ЄФРЕМОВА В.
Петро Калнишевський – поклик історії

63 **КУЛИНЯК Д.**
Славень Петрові Калнишевському!

63 **БІЛОУС Д.**
Петро Калнишевський,
останній кошовий…

Шановні друзі!

Триває передплата на журнал на ІІ півріччя 2015 року. Нагадуємо шанувальникам «Науки і суспільства», що журнал можна передплатити у будь-якому найближчому до Вас відділенні зв'язку.

Крім того, оформити передплату можна, скориставшись послугою «Передплата on-line» на корпоративному сайті ДП «Преса» www.presa.ua.

Журнал «Наука і суспільство» і надалі намагатиметься бути цікавим, потрібним людям виданням, активно відповідатиме на всі читацькі запити й побажання (звичайно, найбільш цікаві листи будуть надруковані на його сторінках) щодо тематичного насичення та якості матеріалів.

Індекс видання
74330

МІСТОК ЧЕРЕЗ ВІКИ

Іван Рішняк,
Голова Всеукраїнського благодійного фонду ім. Петра Калнишевського

У Пантеоні героїв України легендарна постать останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського займає знакове місце. Не випадково, Українська православна церква Київського патріархату ще у 2008 році його канонізувала. Тим приємніше поговорити на цю тему з головою Всеукраїнського благодійного фонду імені Петра Калнишевського, головою Сумського земляцтва у місті Києві Іваном Рішняком, який ще до проголошення української незалежності разом із своїми земляками був одним із перших, хто сміливо вголос заговорив про легендарну історичну постать. В Україні (як радянській, так і незалежній) мало хто на повний голос заявляв про духовну місію Петра Калнишевського для українського народу.

Дійсно, ще зовсім недавно ім'я останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського було відоме лишень вузькому колу істориків. Для широкого загалу на нього було накладене «табу», як і на сотні імен інших уславлених українців, пов'язаних із волелюбством, непокорою, національним духом, патріотизмом.

Якщо казати про важливість повернення Петра Калнишевського до сьогодення і сучасності, то, гадаю, тут варто додати належну оцінку цій постаті, впливу на становлення сучасної Української держави.

Нині ми добре розуміємо, що таке Запорозька Січ, її кордони, як Петро Калнишевський, виходячи з економічних і політичних міркувань, планував і все робив для того, щоб відмежуватися від Російської імперії.

З першоджерел довідалися, що кошовий отаман віддав землю людям, які забажали на ній працювати, відбудував хутори, будинкові володіння, зимівники тощо, відродив хліборобство.

Отже, створювалися цілі козацькі поселення з українськими школами, які мали духовний світський характер і прищеплювали любов до свого, рідного. А ще при Калнишевському активно розвивалася торгівля, що йшла через козацьке запорожжя.

Невипадково у маніфесті Катерини II від 3 серпня 1775 року, що юридично оформив руйнування Запорозької Січі, прямо сказано, що «заводя собственное хлебопашество расторгали они (козаки) тем самое основание зависимости от Престола Нашего…» Це було, по суті, причиною заслання на Соловки і самого Калнишевського.

Завдяки ентузіазму, неспокійній вдачі, активним пошукам музейних працівників, істориків, краєзнавців, фахівців у галузі старожитностей нам вдалося багато зробити для відновлення пам'яті, значущості постаті Петра Калнишевського.

Першим кроком, вважаю, стало встановлення пам'ятника Петру Калнишевському на честь 300-річчя з дня його народження на малій батьківщині

кошового отамана у селі Пустовійтівці Роменського району Сумської області. Це відбулося ще до проголошення незалежності України. На той час я працював головою Роменського райвиконкому. Пригадую, тоді, довідавшись про мій намір, перший секретар міському партії Олександр Климов зателефонував і прямо запитав: ти не боїшся того, що можеш повторити долю Калнишевського за свої дії?

У відповідь я заявив: не турбуйтеся, з бюджету не візьму ні копійки, але те, що замислив, обов'язково реалізую.

Мав на думці прийняти рішення райвиконкому, згідно з яким повинні були встановити пам'ятник за позабюджетні кошти. Дуже хотілося відродити славу Петра Калнишевського, нашого земляка, який мав за мету збудувати вільну й незалежну, демократичну Україну, відокремивши її від Російської імперії. Упродовж 10 років козаки обирали його своїм отаманом, що свідчить про неабиякий авторитет великого державника.

Мабуть, мої аргументи виявилися переконливими, бо тодішній перший секретар міському махнув рукою і заявив: роби, як вважаєш за потрібне.

Насамперед, поїхав до відомого скульптора, заслуженого діяча культури України Василя Бородая, який, до речі, є автором проекту монументального ансамблю Батьківщина-Мати у Києві, розповів про свій задум.

Митець погодився, але попросив портрет Калнишевського. Спершу його ніде не знайшли. Пізніше, щоправда, відшукали ікону Покрови Божої матері, на якій був зображений кошовий отаман. Зрештою, створили образ потужного козака, що перевтілився у чудовий пам'ятник, котрий встановили 12 липня 1991 року, як було сказано, на честь 300-річчя з дня народження Петра Калнишевського, у день свята Петра й Павла.

Метою створення і діяльності громадської організації, яку очолюю, як раз і є долучити громаду до відкриття Україні образу Петра Калнишевського.

Ми свою роботу бачимо в реалізації конкретних проектів. За підтримки нашого благодійного фонду підготовлено 2 документальних фільми про Петра Калнишевського. За цей час з'явилося понад півтисячі публікацій на честь останнього кошового отамана, збірник документів, зібраний й упорядкований багатьма відомими вченими.

Згодом відновили храм – Троїцьку церкву, зведену ще у 1725 році за кошти Петра Калнишевського. Він, як відомо, фінансував спорудження багатьох інших храмів.

Що ж до церкви у Пустовійтівці, то після подій 1917 року приміщення використовувалося як зерносклад, клуб. Ми її відновили. Спершу законсервували, перекрили шифером до кращих часів.

За допомогою зверталися до меценатів, у різні інстанції, зокрема Кабінет Міністрів України та Верховну Раду. Бажаючих поповнити кошти фонду виявилося небагато, але знаходилися підприємства, що допомагали. Мене ж тішить те, що займаємося потрібною справою.

Значну підтримку отримали від тодішнього прем'єр-міністра, нашого земляка Віктора Ющенка, який допоміг у відбудові церкви, а вже будучи Президентом, сприяв відкриттю музею.

До речі, якщо ретельно проаналізувати історичні джерела, то можна припустити, що колишній Президент України є прямим нащадком Петра Калнишевського. Так, у «Архіві коша Нової Запорозької Січі» у запису-реєстрі війська Запорозького зазначається, що «Ничипір Ющенко був братом Петра Калнишевського». Останній, будучи суддею-слідчим, надсилав гостинці своєму брату Ничипору Ющенку в село Хоружівку.

Отже, простежується прямий зв'язок пращурів сучасного політика з кошовим отаманом. Подібне, вочевидь, стосується і відомого поета Олекси Ющенка, який також походить із тієї ж Хоружівки.

Пригадую, влітку 2004 року у складі делегації з України я побував на відкритті пам'ятника Калнишевському на Соловках. Цей пам'ятник виготовили на заводі «Мотор Січ» за підтримки керівництва підприємства і доставили літаком до місця вічного спочинку нашого отамана. Відвідав келію, де завершив свій земний шлях останній кошовий отаман. Звідти узяв камінчик та загорнув у хустину жменю землі. З цим скарбом повернувся додому. Згодом Олекса Ющенко попросив на кілька днів дати йому реліквії.

А через певний час поет дав почитати віршовані рядки, на які його надихнули артефакти із Соловків:

Земля і камінець із Соловків –
Німі то свідки жаху для віків.

Пам'ятник Калнишевському на Соловках

Тож я тримаю довго камінець
Як свідка і в'язниці, і фортець,
І островів того Архіпелагу,
Катів до поневолених зневагу.
А море там, що зветься Біле Море,
Де панувало грізне чорне горе.
Скількох поглинуло воно
за довгий вік?
Ніхто не зміг тому повести лік…

Наступного року відзначатимемо 325-річчя з дня народження Петра Калнишевського.

Саме тому готуємо відповідний проект постанови Кабінету Міністрів України. Сподіваємося, що таке питання стане предметом обговорення і у Верховній Раді. Це надзвичайно важливо, адже хочеться, щоб усі мали змогу ближче довідатися про цю колоритну постать.

За часів режиму Януковича ми зовсім не відчували підтримки. Тепер, гадаю, у рамках підготовки до ювілею нам допоможуть з матеріалом для виготовлення іконостаса в Троїцькій церкві, щоб остаточно завершити реконструкцію храму.

Актуальним є також створення фільму про кошового отамана. Уже є готовий сценарій, над реалізацією якого працюватиме режисер Володимир Савельєв. Навіть перші проби зроблено.

Найближчим часом маю зустрітися з віце-прем'єром В'ячеславом Кириленком. Гадаю, він підтримає нас у цьому: попри нелегкі часи, знайдуться кошти і стрічку про патріота зможуть побачити мільйони українців. Адже історія повинна передаватися з покоління в покоління правдиво, без викривлень. Донести це до сучасників – обов'язок кожного.

Займаючись постаттю Калнишевського, який в ім'я вільної України відмовився від земних благ, відчуваю якусь невидиму енергетику, що мене живить, тримає, надихає. Це – як релігія, святиня. Тож мушу пронести ці почуття через усе своє життя.

Розмову записала Ганна ГОРЮК

Віктор Тригуб

МИ – НАЩАДКИ ТВОЇ, ОТАМАНЕ!

Читачам журналу «Наука і суспільство», всім, кого хвилює доля України, її минувшина і сучасний розвій, пропонуємо інтерв'ю Віктора Тригуба, кореспондента журналу «Музеї України» з головою Роменського райвиконкому Сумської області, людиною, яка очолювала ДАК «Хліб України», а нині головою Всеукраїнського благодійного фонду імені Петра Калнишевського Іваном Рішняком. Хоча ця розмова і відбулася у 2009 році, але її життєдайний потенціал і сьогодні, як з точки зору історії формування ідеї, так і практики духовного життя, свого значення і актуальності не втратила.

Кор:

– Чи безпечним було в радянські часи піднімати із небуття ім'я Петра Калнишевського?

І. Рішняк:

– Якщо я скажу, що це віталось на усіх рівнях – буде неправдою. Хоча з іншого боку – це вже були часи «Горбачовської перебудови» і в Україні стрімко наростали патріотичні настрої. Люди, як джерельної справжньої води, прагнули відкривати для себе замовчувані, заборонені сторінки нашої історії. З'явились перші публікації і про Петра Калнишевського, із якими виступив відомий український письменник Данило Кулиняк. Саме його історичні розвідки і привернули увагу тодішньої місцевої влади і мою увагу зокрема.

Найбільш активно ж заговорили про постать Петра Калнишевського після того, як його найближчий земляк Віктор Ющенко виборов Президентську булаву. І не лишень заговорили, а й почали підтверджувати справами. Символічно, що Калнишевський повернувся в Україну, передусім, духовно, коли в 2006 році в його рідному селі Пустовійтівка Роменського району було піднято з руїн Свято-Троїцький храм, який Калнишевський збудував власним коштом

Іван Рішняк

у 1773 році. До слова, мало хто знає, що Петро Калнишевський за власні кошти спорудив з десяток церков по всій Україні.

На Роменщині в селі Пустовійтівка, окрім відбудованої церкви, відкрито також музей Петра Калнишевського, нині розгортається експозиція старожитностей… Словом, нині земля, де закопана пуповина Калнишевського, його шанує і пишається своїм земляком.

Як безцінний раритет зберігається у Роменському краєзнавчому музеї Євангеліє, подароване Калнишевським своїм землякам – прихожанам Свято-Троїцького храму.

– Метою створення і діяльності Всеукраїнського благодійного фонду імені

Петра Калнишевського, який я очолюю, якраз і є долучити громаду до відкриття Україні образу Калнишевського. Так, у Пустовійтівці ще в 1991 році було встановлено перший в Україні пам'ятник П. Калнишевському, авторами якого є заслужені діячі культури України В. Бородай та Р. Синько. Перед цим пам'ятний знак Петрові Калнишевському ми відкрили на місці Покровської церкви в Ромні.

Завдяки таланту і копіткій праці письменника і дослідника Данила Кулиняка вийшло у світ багато публікацій, художніх творів, пісень, фільмів, радіопрограм про життя і діяльність Петра Калнишевського. Чого варта лишень одна книга Д. Кулиняка «Од Калниша вісті», що побачила світ у 2001 році!… Це – художня сповідь митця, це – біль у поєднанні не з плачем, а з волею, гордістю за славетного сина України, яким для нас є Калнишевський…

Особливої уваги заслуговують пісні композитора і виконавця Теодора Кукурузи на слова Данила Кулиняка, у яких прославляється велич Останнього кошового…

Вслухайтесь у ці слова:
«Ми з тобою пройшли
крізь облуди туман,
Крізь приниження
й царську неволю…
Ми – нащадки твої, кошовий отаман,
Мужніх лицарів Дикого Поля!…»

– Висловлю свою особисту думку, після прочитання багатьох архівних документів, історичних розвідок, спогадів його соратників… Виходить так, що Калнишевський передусім – Господар. Так. Як це не видасться для декого дивним. Не стільки воїн (хоча в цьому також сумніву нема), а саме – Господар в найширшому, державницькому розумінні цього слова. Аби протидіяти роздачі українських земель російській аристократичній знаті «из широкого царского плеча», Калнишевський активно починає запрошувати безземельне чи малоземельне українське козацтво на постійне поселення за пониззя Дніпра, на території січових паланок… Він усвідомлював – свою землю можуть врятувати лише свої люди, по кореню, духу, ментальності. Як ви гадаєте, могло це подобатись найвищим правителям Петербурга?! Звісно, це їх дратувало. Будь-яке єднання і накопичення української сили, не залежно військової чи трудової, Російську імперію дратувало. Завжди. Тому, що в цьому бачилась основна загроза – ймовірність відокремлення українських земель і створення власної держави.

Кор:

– Петро Калнишевський навчив козаків не лише бути успішними воїнами, а й успішними хліборобами, що

налагоджували власний осілий спосіб життя і праці.

І. Рішняк:

– Саме так. Створювались цілі козацькі поселення з українськими школами, які мали напівдуховний, напівсвітський характер і прищеплювали любов до свого, рідного. А ще при Калнишевському почала активно розвиватись торгівля, яка йшла через Запорожжя. Левову частку в експорті займало українське зерно.

У маніфесті Катерини ІІ від 3 серпня 1775 року, який юридично оформив руйнування Запорозької Січі, прямо було вказано, що «заводя собственное хлебопашество, расторгали они (козаки) тем самое основание зависимости их от Престола Нашего…». Це було, по суті, причиною заслання на Соловки і самого Калнишевського.

Пам'ятний камінь та стела
на честь Петра Калнишевського
на території Сумського педагогічного
університету

Кор:

– Чим живе Фонд імені Петра Калнишевського сьогодні?

І. Рішняк:

– Не так давно за нашою ініціативою Петро Калнишевський, як мученик, що постраждав за інтереси українського народу, був канонізований православною церквою Київського патріархату. Художник Дмитро Григоров виготовив кілька унікальних ікон Петра Калнишевського. Одну з них ми урочисто передали прихожанам Свято-Троїцької церкви села Пустовійтівка Роменського району.

Також ми розробили і виготовили Почесний Знак Фонду – «Хрест Петра Калнишевського», яким нагороджуємо людей, що роблять конкретний внесок, як у розбудову української державності, так і в популяризацію історичної постаті Петра Калнишевського.

Нещодавно член правління Фонду імені Петра Калнишевського Олександр Мельник здійснив розвідки з пошуку автентичних нагород Петра Калнишевського. І знайшов їх! Унікальні реліквії зберігаються в одному з музеїв у США. Тепер мріємо обов'язково їх представити і в Україні.

У 2004, 2006 роках делегації від нашої держави побували на Соловках.

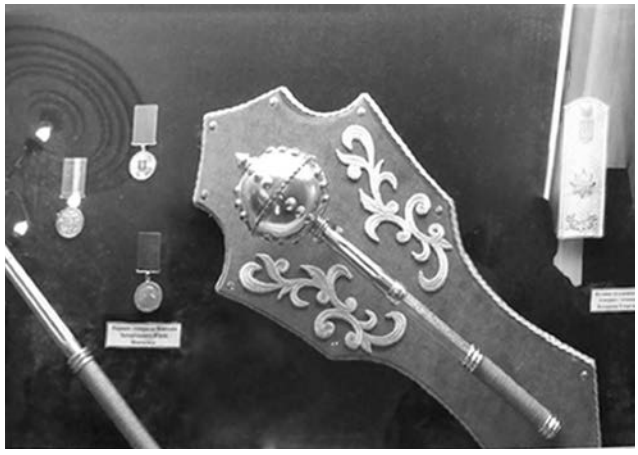

Експонати музею Петра Калнишевського
в Пустовійтівці

Пам'ятна монета НБУ, присвячена Петру Калнишевському

Біля камери ув'язнення, в якій упродовж кількох десятиліть утримувався Петро Калнишевський, було урочисто встановлено бронзове погруддя Останнього кошового отамана Запорозької Січі, а у Соловецький музей-заповідник передано вузлик з рідною землею Калниша із села Пустовійтівка на Сумщині, яка дала йому життя.

Нині наш Фонд спільно з редакційною колегією в складі докторів історичних наук А. Бойка, В. Брехуненка, Ю. Мицика, Т. Чухліба, завідуючого відділом музеїв і виставок Українського інституту національної памяті О. Кучеруком, письменником Д. Кулиняком готує до видання Збірку документів «Петро Калнишевський: життя і діяльність». Вперше читачам буде представлено найбільш повне видання документів, пов'язаних з легендарним життям Петра Калнишевського.

На виконання Розпорядження Президента України Віктора Ющенка «Про заходи щодо вшанування пам'яті останнього Кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського» у 2006 році відповідною Постановою уряду пам'ятки архітектури Роменського і Недригайлівського районів Сумської області об'єднані в державний історико-культурний заповідник «Посулля».

Відтоді керівництвом держави започатковано проведення у Пустовійтівці на Трійцю щорічного свята «Калнишева рада», яке вже набуло статусу Всеукраїнського.

Кор:

– А сподвижників у цій патріотичній справі повернення Петра Калнишевського на Україну маєте?

І. Рішняк:

– Безумовно. Ми надіслали на адреси багатьох міськрад пропозиції про присвоєння імені Калнишевського вулицям чи майданам. І відгуки, я вам скажу, лишень позитивні. Калнишевський – єднальна фігура. Одесити, для прикладу (життя Калнишевського тісно пов'язане з цим краєм), утворили навіть свій, регіональний фонд імені Петра Калнишевського, який очолив В.С. Балух. Нещодавно одному із чорноморських траулерів риболовецької компанії «Капітан» (генеральний директор В.О. Кобилянський) присвоєне ім'я П. Калнишевського. А місцеві меценати, патріоти виношують ідею спорудження на Одещині пам'ятника кошовому отаману. В реалізації цього проекту велику допомогу надає народний депутат України П.А. Ющенко. Іменем Калнишевського також називаються прикордонні застави, школи, мистецькі заклади. Велика роль у поверненні імені Калниша і патріотичному вихованні молоді належить також нашому українському козацтву.

Словом, робота зроблена, робота триває. Планів багато. А постать Петра Калнишевського зобов'язує здійснювати нові й нові проекти, задуми, які, безумовно, вливаються у велику потужну ріку національного відродження українців.

ВІДРОДИМО НАШУ СПРАВУ – КОЗАЦЬКУ СЛАВУ…

Іван Рішняк,
Голова Всеукраїнського благодійного фонду ім. Петра Калнишевського

Головною концепцією роботи фонду є відродження історичної правди, формування патріотизму та любові і гідності у громадян України на кращих зразках діяльності видатних історичних постатей українських державників.

Важливим напрямком діяльності фонду є поновлення історичної правди про козацьку добу, зокрема й на Сумщині, та увічнення пам'яті про її яскравих представників, у числі яких – легендарна постать останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського (1691–1803 рр.).

Нелегко було розпочинати цю роботу на початку 90-х років XX століття. Ініціативна група ентузіастів-однодумців ось уже впродовж усіх років незалежності України невтомно працює над поверненням українському народові його національного героя – видатного політичного державного діяча Петра Івановича Калнишевського.

Здійснена велика робота з вивчення архівних матеріалів (в Україні та за її межами) і опрацювання інших наукових джерел правдивої інформації про життя і діяльність легендарного українського державника Петра Калнишевського, за результатами яких відбуваються громадські слухання, а також розгорнуто інші масштабні заходи з популяризації цих матеріалів, що відкривають історичні таємниці про лицаря слави, останнього кошового отамана Запорозької Січі: організовано цикли радіо- і телепередач на місцевому та на центральному телебаченні; підготовлено низку матеріалів до друкованих ЗМІ (понад 300), зокрема – іноземних. Так, у 2001 році окремим накладом видано журнал «Пам'ять століть», повністю присвячений історії Роменщини, в якому вміщені і матеріали про козацтво та про козацького кошового Петра Калнишевського. А в 2002 році світ побачив випуск «Українського церковного історичного журналу», сформований повністю з матеріалів з історії Роменщини та роменського козацтва.

Знято історико-документальний фільм «Повернення Петра Калнишевського» (автор сценарію – історик, прозаїк, лауреат низки літературних і журналістських премій Д. Кулиняк), а також іде підготовка до зйомок повнометражного художньо-документального фільму (режисер – народний артист України В. Савельєв) та ін.

Випущено диск «Хліб України» з піснями про козацтво і Петра Калнишевського у виконанні Теодора Кукурузи на слова Данила Кулиняка.

Фонд долучився до розробки туристичних маршрутів та до організації цілої низки екскурсій місцями козацької слави на малій батьківщині П. Калнишевського (с. Пустовійтівка та Роменщина в цілому).

Першими «цеглинками» у цій справі стало встановлення на трасі Київ-Суми,

на розвилці шляху до села Пустовійтівка, пам'ятного символічного знака у формі трикутника (автори – архітектор В. Гнєзділов, скульптори – В. Бородай і Р. Синько, історик М. Полонян, інженер П. Резюк), на якому зазначено: «До с. Пустовійтівка – 2 км, до Запорозької Січі – 511 км, до Соловків – 1551 км» і який об'єднав три знакові точки на землі, ув'язані воєдино долею лицаря нев'янучої слави Петра Калнишевського.

Почесна відзнака
Всеукраїнського благодійного фонду
ім. Петра Калнишевського

Постать Петра Калнишевського, ув'язненого на понад двадцять п'ять років у Соловецьких казематах на вісімдесят шостому році життя, його мужність і лицарство бентежать уяву кожного патріота-громадянина, всіх, кому не байдужою є доля власної держави, її минувшина і традиції, адже цьому велету духу зоріла на меті самостійна могутня Україна. Своїм патріотизмом та жертовним служінням національній ідеї останній кошовий отаман Запорозької Січі здобув собі славу у віках.

Політична автономія, демократичний республіканський лад, встановлений на Запорозькій Січі, яка упродовж десятиліття обирала (шапками) Петра Калнишевського своїм незмінним кошовим отаманом, були, відверто кажучи, «більмом на оці» абсолютній монархії царської Росії. Ліквідацію цих засад демократії було розпочато з ув'язнення носіїв демократичних цінностей та знищення Гетьманщини (1764 р.), а завершено – руйнуванням Запорозької Січі (1775 р.).

Вклад в українську економічну політику останнього Кошового отамана – неоціненний: він дбав про розвиток сільського господарства в Україні, примножуючи кількість багатогалузевих господарств фермерського типу, сприяв розвитку торгівлі, послідовно займався освоєнням земель на Півдні України, зберіг для неї вихід до Чорного моря тощо. Відомо, що коштом Петра Калнишевського, беззмінного кошового отамана Запорозької Січі (1764–1775 рр.), зводилися лікарні, школи, храми, зокрема і православний храм Святої Покрови у Ромнах та один із шедеврів української сакральної архітектури – церква Святої Трійці у с. Пустовійтівка, від якої до початку третього тисячоліття залишався лише її нижній ярус. У 2001 році тут був закладений меморіальний камінь як зобов'язання відбудувати цю архітектурну перлину. Турботою Фонду святиня знову постала на своєму давньому місці. Освячення відбулося у 2006 році за участю найвищого українського духовенства та Президента України Віктора Ющенка.

Петро Калнишевський допомагав церквам і монастирям духовною літературою та предметами культового вжитку.

У 2004 році делегація від України побувала на Соловках. Біля камери, в якій утримувався Петро Калниш (як його

лагідно називав народ), було урочисто встановлено бронзове погруддя останнього кошового отамана (з блакитного запорозького граніту), а у Соловецький музей-заповідник передано подарунки з батьківщини та вузлик землі з села Пустовійтівка, взятої з того місця, де стояла хата Калнишевських.

5 червня 2008 року праху Великого Кошового вклонилася делегація Української держави під керівництвом Президента України Віктора Ющенка. Ця поїздка на Соловки першої особи держави засвідчила значущість та актуальність відродження пам'яті про останнього кошового отамана, нащадком якого згідно з історичними розвідками науковців Фонду є й увесь родовід Віктора Ющенка.

Маючи на меті піднесення справи увічнення пам'яті про Петра Калнишевського, Фондом ініційовано і розроблено низку документів, які ухвалено на найвищому державному рівні, а саме: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо вшанування пам'яті Петра Калнишевського», затверджене за № 367-р від 16 червня 2003 року, згідно з яким було утворено організаційний комітет з підготовки та вшанування пам'яті останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського та розроблені відповідні заходи.

У рамках виконання Розпорядження Президента України Віктора Ющенка «Про заходи щодо вшанування останнього Кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського» від 14 листопада 2005 року за № 1230/2005-рп, відповідною постановою уряду (2006 р.) пам'ятки Роменського та Недригайлівського районів Сумської області об'єднані в державний історико-культурний заповідник «Посулля». Фондом започатковане щорічне свято «Калнишева рада», яке нині набуло статусу Всеукраїнського. У 2006 році в селі Пустовійтівка закладено «Калнишевий гай» на радість прийдешнім поколінням.

На підтримку ініціативи Президента України В.А. Ющенка в Україні щодо запровадження проекту розвитку українського козацтва на 2006–2010 роки, окремим розділом якого є відродження козацьких столиць та облаштування колишніх козацьких січей, а також на виконання п.1. згаданого вище розпорядження Президента України (від 14 листопада 2005 року за № 1230/2005-рп), на подвижницьких засадах розпочато роботу із завершення спорудження меморіалу козацької слави «Батьківщина кошового отамана Петра Калнишевського» (автор – заслужений архітектор України, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка В. Гнєзділов).

14 травня 2008 року оновлений макет монумента П. Калнишевському (атор – Р. Синько) був презентований представникам громадськості Роменщини та місцевої влади. 16 березня 2006 року розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 153-р затверджено «План заходів з підготовки та відзначення 315 річниці від дня народження

Кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського», у ході реалізації якого було пожвавлено науково-дослідницьку та краєзнавчу роботу, проведені науково-практичні конференції тощо.

Спільно з творчим об'єднанням українських письменників «Варта» та однойменним військовим видавництвом Міністерства оборони Всеукраїнським благодійним фондом імені Петра Калнишевського здійснюється наповнення бібліотеки для Збройних Сил України книгами «Козак у рясі», «Лицар дикого поля» та «Од Калниша вісті…» (Д. Кулиняк), «Республіка козаків» (Г. Нудьга), «Історія Смілого» (Ф. Сахно).У числі цих видань є й рідкісне – «Енциклопедія унікальної медицини» та ще з десяток інших.

У Сумах діє Клуб Петра Калнишевського. Тамтешні краєзнавці, історики, художники, журналісти, письменники, представники сумського козацтва в основу своєї діяльності поклали популяризацію знань про долю та лицарство останнього Кошового отамана Запорозької Січі.

За клопотанням Фонду до Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, підтриманого Президентом України Віктором Ющенком, 11 липня 2008 року Помісний Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату канонізував і приєднав до лику святих останнього кошового Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського. Відтепер щороку, у день Святої Богородиці Покрови (14 жовтня), будуть відправлятися поминальні літургії за святого праведного Петра Калнишевського. Ухвалено і його образ (ікону) для поклоніння.

Цим величним діянням церквою встановлено вшанування постаті сподвижника укорінення української духовної традиції і моралі, видатного політичного і державного діяча Петра Калнишевського за його земний духовний подвиг. А молитва, проголошена під час літургії, як і віра у посередництво цієї праведної особи, до якої звертаємося, буде вселяти людям почуття внутрішнього спокою, впевненості в силу його заступництва, додаючи енергії та наснаги у щоденному житті.

12 липня на батьківщині останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського у селі Пустовійтівка на Роменщині відбулося відзначення цієї непересічної події.

Символічно, що саме на Петра і Павла широка громадськість вшановує пам'ять лицаря духу, мудрого і далекоглядного політика. Ми пишаємося тим, що до цієї постаті, навіть через віки, наші нащадки будуть іти на сповідь, нести свої болі і радості. Сподіваємося, що день вшанування Українського козацтва (14 жовтня) стане днем піднесення віри, тріумфу світла і справедливості.

ЛИЦАР ДИКОГО ПОЛЯ

Данило Кулиняк, заслужений журналіст України, письменник, директор Всеукраїнського благодійного фонду ім. Петра Калнишевського

У липні 2016 року відзначатимемо 325 років від дня народження останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського, канонізованого влітку 2008-го Українською Православною церквою Київського Патріархату. Указами Президента, Постановами Верховної Ради, Кабінету Міністрів України дати, пов'язані з особою Петра Калнишевського (а це 300-річчя від дня народження і 200-річчя від дня смерті), відзначалися на загальнодержавному рівні. Ми впевнені, що ця славна традиція буде продовжена. Саме про це йшлося на вже традиційному святі «Калнишева рада», яке відбулося в липні минулого року в селі Пустовійтівка, де народився останній кошовий отаман Запорозької Січі. Нині, з огляду на наш тривожний час, його державотворча діяльність стала особливо актуальною – її потрібно всіляко популяризувати. Адже він мобілізований на нинішній східний фронт самою історією.

У червні 2008 р. на Соловецьких островах, у монастирі, де він похований, побував президент України Віктор Ющенко (а з ним – і автор цих рядків). Легендарний герой України повертається до своїх нащадків на рідну землю…

Хто знає, чи існувала б нині Україна в сучасних межах, якби не послідовна подвижницька довготривала діяльність Петра Калнишевського. Він розсилав своїх гінців по українських землях, запрошуючи безземельне та малоземельне городове козацтво, посполитих селян переселятися на пониззя Дніпра, на території січових паланок, і в такий спосіб «залюднювати» правічні січові простори. Це було справді державне рішення, тільки так українські козаки могли врятувати свої землі від остаточної російської колонізації, а отже, зберегти їх для України.

Про те, як реагували на ці дії Калнишевського російські урядовці, свідчить хоча б той факт, що вони подали імператриці спеціальну доповідну записку, в якій доводили, що козаки для того вдарилися «у хліборобство, щоб економічно не залежати від російської імперії», а отже, згодом і відокремитись від неї.

Про виняткову роль Петра Калнишевського у створенні економічного підґрунтя для майбутньої української держави писав і дослідник Г. Надхін в брошурі «Память о Запорожье и о последних днях Запорожской Сечи», виданій 1877 року в Москві. Г. Надхін, зокрема, писав, що саме за Петра Калнишевського у запорозьких землях стали швидко розвиватися засади громадянськості: стійка осілість, хліборобство, тваринництво і т. ін. Були й школи, які мали напівдуховний-напівсвітський характер: одна – у самій Січі, інші – у Межигірському і Самарському монастирях. А торгівля Чорноморська і на Русь, і в Польщу йшла тільки через Запорожжя: на той час Січ була чи не єдиним для них чорноморським портом, це була в ту пору єдина точка зіткнення Руська-Польської Півночі з Чорним морем

і Середземномор'ям. Зазвичай, у мирний час, в останній період існування Запорозького коша, турецькі (та й не лише турецькі) судна з ярликами Сераскіра паші з Очакова входили в Дніпро, з нього – у річку Підпільну, де тоді була Січ, і з'являлися там з різними бакалійними та іншими товарами й припасами, звідти ж вони везли зерно, мед, рибу та іншу продукцію – торгівля була жвава. Окрім того, коли російським купцям самим хотілося побувати в Криму, то вони могли потрапити туди не інакше, як лише через Запорозькі землі, й переправлялися через їхні перевози. Осілості Запоріжжя прислужилися згодом, коли ввійшли в загальні кордони держави, ставши засадами міст.

Губернські міста й майже всі повітові та волосні міста і села південної України виникли на місцях, які визначили запорожці – із сіл, зимівників і хуторів. Наскільки скоро тут степом заволоділа оранка, і степи стали полями, можна судити ось з чого: не більше, аніж за двадцять років до падіння Січі, кошовий Григорій Федоров на прізвисько Лантух писав до Петербурга, що в Запоріжжі годуватися нічим, бо воно хліба не сіє, тим часом при падінні Січі в Запорозьких землях 1775 року, коли її кошовим десять років поспіль був Петро Калнишевський, на річках Самарі, Вовчій і по Орелі, а також у інших місцях, уже були нескінченні хлібні поля з дорідним зерном, яке дарує тільки цілинний чорнозем, величезні отари овець та худоби, табуни породистих коней. Ще в двадцятих роках дев'ятнадцятого століття колишні посполиті Запорозької Січі, згадуючи про таку швидку зміну в господарстві, казали: «Як був кошовий Лантух, то нічого було класти в лантух, а як став Калниш, пішли і паляниця, і корж, і книш».

Останній кошовий Війська Запорозького Низового Петро Калнишевський, окрім суто економічних проблем, переймався також і духовністю, освітою. За своє життя він лише своїм коштом спорудив з десяток церков на Роменщині, у Києві, на Запоріжжі, робив їм щедрі дари. При всіх 16 церквах, що діяли на землях «вольностей Війська Запорозького», були церковно-парафіяльні та три підвищеного типу спеціальні школи. При церквах же були й притулки для немічних, старих і хворих. Саме завдяки Петру Калнишевському на його батьківщині 1770 року в Ромні був відкритий «французький пансіон» для козацьких дітей – своєрідний ліцей, як тепер сказали б, з поглибленим вивченням французької мови. Була школа і в самій Січі, яка готувала писарів військових канцелярій і паланкових старшин – такий собі запорозький вищий навчальний заклад. Була на Запоріжжі і школа «вокальної музики та церковного співу» – спочатку вона знаходилася на лівому березі Орелі, у слободі Орловщина, а з 1770 року – безпосередньо в Січі, керував школою «знаменитий читака і співака» Михайло Кафізма. Школярі Казенноштатної школи при Святопокровській церкві, якою керував ієромонах Леонід, мали власне самоврядування, вони обирали зі свого середовища двох отаманів – одного – для дорослих, другого – для молодших школярів (адже ж тут навчалися й сімнадцятилітні юнаки). У всіх козацьких школах джури – учні – вивчали не лише освітні дисципліни та Святе письмо, а й передусім військову справу, набували фізичного гарту. Більшість запорожців були грамотними людьми, чимало з них мали за плечима навчання в Києво-Могилянській академії та інших тогочасних навчальних закладах. Це були свідомі, грамотні воїни, захисники своєї Вітчизни.

При в'їзді в древнє місто Ромен на Покровській горі впадає в око пам'ятний знак, присвячений кошовому отаману Запорозької Січі Петру Калнишевському. Його спорудили влітку 1990 року на честь 300-ліття з дня народження цього «козацького батька». І встановили на місці, де височіла до 1908 року

велична Покровська церква, збудована коштом останнього кошового і освячена літа 1770-го. А за кілька кілометрів, у рідному селі кошового – Пустовійтівка, величний пам'ятник.

У Роменському краєзнавчому музеї зберігається коштовне Євангеліє, яке Петро Калнишевський подарував церкві свого рідного села Пустовійтівка. Свого часу цей витвір коштував 600 карбованців золотом. Для порівняння, за коня давали не більше п'яти. Понад пуд срібла пішло на оправу, довжина якої більш як півметра, ширина – 32 сантиметри, товщина – 10. Виготовив його київський майстер Іван Равич. А дарчий напис вигравіювано в нижній частині передньої обкладинки: «Сія книга євангелія здєлано коштом войска Запорожского низового судії військового Петра Івановича Калнишевського». 1760 року, коли виготовлено цю пам'ятку, Калнишевський ще був суддею – вперше кошовим отаманом він став у 1762 році. А ще до свого «судійства» він тривалий час був військовим осавулом. На батьківщині в Пустовійтівці, вже ставши кошовим, він збудував церкву Святої Трійці.

Після Великої Вітчизняної війни церкву, за сумною традицією, переобладнали під клуб. А згодом і цю установу занедбали, занехаяли, і лише 2006 року цей храм був повністю відбудований.

19 жовтня 1750 року царським указом Військо Запорозьке разом із Січчю і прилеглими землями було передане під командування українського гетьмана Кирила Розумовського, і, хоч Запорозька Січ слухати про це не хотіла, визнаючи владу своєї старшини та ще хіба що царську владу, після ліквідації гетьманства 1764 року, коли зникла ця проміжна, пом'якшуюча (все ж таки своя) ланка в стосунках з Петербургом, запорожцям доводилося на власній шкурі відчувати вовчі зуби царату, жорстоку й послідовно деспотичну політику Катерини II, гідної спадкоємниці Петра I. «Це той Перший, що розпинав нашу Україну, А Вторая доконала вдову-сиротину», – писав Тарас Шевченко.

За сімдесят років бурхливого, сповненого небезпек козацького життя Петро Калнишевський набув неабиякого політичного і військового досвіду, став видатним політиком і воєначальником свого часу, пройшовши довгий шлях від козацького джури до кошового отамана. «Петро Калнишевський, отаман кошовий війська Запорожського із всім старшим і меншим товариством», – таким титулом підписував він документи, листи й укази січові. Його заслуги, авторитет згодом мусила визнати й цариця, котра 1770 року оголосила подяку Війську Запорозькому за доблесть у російсько-турецькій війні, а самого кошового Калнишевського нагородила золотою медаллю з діамантами (за деякими дореволюційними джерелами, найвищою відзнакою імперії – орденом Андрія Первозванного). 1773 року йому було присвоєне військове звання російської армії «генерал-лейтенант». Адже саме під командуванням Петра Калнишевського запорозькі козаки ще майже 250 років тому взяли штурмом турецьку фортецю Хаджи-бей, яка з 1795 року стала називатися Одесою, а край довкола неї – Новоросією. І це при тому, що ця земля – а саме: між Південним Бугом і Дністром – названа Україною в Київському літописі ще 1189 році. А пізніше стала відомою під назвою Ханська Україна, оскільки потрапила під владу Туреччини. Наголошую, саме Україною, а не якось вигаданою царськими придворними Новоросією, котру нині намагаються реставрувати сучасні недоучки і політичні пройдисвіти.

Вперше кошовим отаманом Петро Калнишевський став 1762 року і був на цій посаді менше року. У вересні 1762 року разом з військовим писарем січовим Іваном Глобою він зустрічався в Москві з царицею Катериною II. Тоді ще Іван Глоба при коронуванні цариці

виголосив блискучу промову, яка тій дуже сподобалася.

Мабуть, тоді Петро Калнишевський не дуже заімпонував цариці, бо з посади кошового отамана його усунули. Слід сказати, що 1753 і 1756 року царський уряд змінив деякі звичаї Січі й відтоді кошового та інших керівних осіб вибирали не на загальновійськових радах, як раніше. а на обмежених кількісно і якісно сходках старшини, де здебільшого затверджувалися рекомендовані царицею та її представниками кандидатури. Але ці царські закони козацтво дуже часто ігнорувало, обираючи найдостойніших і найавторитетніших. Одним з таких обранців козацької громади і був Петро Калнишевський, котрий у січні 1765 року всупереч царській волі знову став кошовим отаманом. Про це свідчить «Справа про самовільне обрання козаками отаманом Коша Запорозької Січі Калнишевського», почата 12 лютого і закінчена 16 березня 1765 року – більше місяця спеціальна слідча комісія з Петербурга розслідувала цей вияв «зухвалої непокори і сваволі запорожців». Та з огляду на майбутню війну з Туреччиною – царська Росія тоді пробивалася до Чорного моря, – в якій українському козацтву відводилася чи не вирішальна роль, цариця Катерина II примирилася з самовільним обранням Петра Калнишевського кошовим і, змінивши гнів на милість, визнала його на цій посаді. Так Петро Калниш став кошовим вдруге й остаточно – аж до зруйнування Січі, тобто на десять років поспіль, «чого зроду-віку» не було. Насамкінець свого існування Запорожжя опинилося у вкрай важкому становищі: його землі постійно захоплювали російські вельможі та поміщики, їх роздавали колоністам, що спричиняло майже безперервні суперечки і сутички. Непевність свого становища зрозуміло й козацтво – це й було однією з причин незвичайного для Запорожжя багаторічного отаманства Калнишевського. Незважаючи на майже безперервні бойові дії, він переймався не тільки визначенням та захистом кордонів запорозької території. а й усіляко стимулював якнайшвидше освоєння її великих і безлюдних просторів, сприяв переселенню селян з України на вольні землі.

Завдяки його турботам у Дикому Полі виростали нові села. Так, зокрема, виникло й село Петриківка на Дніпропетровщині, назване на честь кошового. Він, як міг, намагався вести самостійну політику, у міру можливості уникаючи конфронтації з царизмом.

У «Маніфесті» Катерини II від 3 серпня 1775 року про зруйнування Запорозької Січі серед переліку багатьох царських «звинувачень» прямо сказано, що «заводя собственное хлебопашество, розторгали они тем самое основание зависимости их от Престола нашего…». Це було основне звинувачення на адресу кошового. І небезпідставне. Бо якщо за описом Василя Чернявського 1766 року на всій території Запорозької Січі було чотири тисячі зимівників – козацьких хуторів, своєрідних малих фортець, то 1775, завдяки діяльності Петра Калнишевського, вже їх було близько 50 тисяч. Запорозькі хутори-зимівники були по суті господарствами фермерського типу, де працювали і їх власники і наймані робітники. Звичайна рабська праця кріпаків самодержавної Російської імперії була малопродуктивною і не витримувала конкуренції з українсько-козацькою фермерською системою.

На початку червня 1775 року величезне військо під командуванням генерал-поручика Петра Текелія рушило в напрямі Запорозької Січі. Йому й доручила цариця провести цю операцію. Понад 100 тисяч чоловік налічувалося в підпорядкованих йому піхотних, тринадцяти донських козацьких, восьми кіннотних регулярних полках, двадцяти гусарських і сімнадцяти пікінерських ескадронах, які п'ятьма колонами з різних боків таємно наближалися до Січі.

У ніч на 4 червня (17 червня за новим стилем) 1775 року царські війська оточили останню Запорозьку Січ – невелике укріплене містечко, де була одна церква, 38 великих будівель, так званих куренів, 500 козацьких майстрових і торгових будинків. Момент нападу було вибрано вдало – на той час у Січі перебувало лише кількасот душ, решта розбрелися по зимівниках, паланках, промислах, дехто подався на «городи» в Гетьманщині провідати близьких після тривалої кривавої війни.

Петро Калнишевський і січова старшина здали російським військам Січ без бою. Загарбники пограбували військову скарбницю, вивезли із сховищ зброю з припасами, архів коша Запорозького, на слід якого дослідники випадково натрапили десь через 60 років. Понад п'ять тисяч запорожців після зруйнування Січі втекли на Дунай і заснували там Задунайську Січ.

А що сталося з Петром Калнишевським? Всі дослідники однозначно твердять, що він, разом з військовим писарем Іваном Глобою, військовим суддею Павлом Головатим, військовим старшиною Андрієм Порохнею, полковниками Чорним, Степаном Герехом, Іваном Куликом, Іваном Гараджею, курінними отаманами Осипом Параличем, Мусієм Головком та іншими були заарештовані, а їхнє майно – описане й конфісковане.

8 червня 1776 року уряд повідомив Синод про рішення цариці й наказав (оголосивши Калнишевському з соратниками указ) негайно відправити Калнишевського в Соловецький, Глобу – в Тобольський монастир «під найсуворішим наглядом від одного місця до другого військових команд».

25 червня 1776 року конвой з семи чоловік повіз П. Калнишевського з Москви до Архангельська. Вони прибули туди 11 липня 1776 року і, найнявши за двадцять карбованців судно в купця Вороніхіна, переправились на Соловки разом з додатковою охороною: сержантом і трьома рядовими, яких виділив архангельський губернатор Є. Головцин для посилення нагляду за в'язнем. Отже, Петра Калнишевського охороняло в морському плаванні, крім екіпажу, десять військовослужбовців царської армії.

30 липня 1776-го настоятель Соловецького монастиря Досифей доповів у Синод, що напередодні він прийняв арештанта Калнишевського для утримання його згідно з царським указом. Тут у нелюдських умовах судилося останньому кошовому проіснувати 27 років. Історик М. Колчин, котрий у 1880-х роках був монастирським фельдшером, так описує камеру цього в'язня: «Перед нами маленькі аршинів у два (один аршин – 71 см) двері з крихітним віконечком посередині, двері ці ведуть до житла в'язня, куди ми й входимо. Воно має форму лежачого урізаного конуса з цегли, завдовжки аршинів з чотири, завширшки сажень, висота при вході три аршини, у вузькому кінці – півтора. При вході поруч ми бачимо лаву – ложе для в'язня… На другому боці – залишки розламаної печі. Стіни… сирі, плісняві. повітря затхле, сперте. У вузькому кінці кімнати – маленьке віконце вершків з шість у квадраті, промінь світла, наче крадькома через три рами і двоє грат тьмяно освітлює цей страшний каземат. При такому світлі читати можна було тільки в найсвітліші дні, та й то з великим напруженням зору. Якщо ув'язнений пробував подивитися крізь це вікно на світ Божий, то його погляду відкривалося лише кладовище, що знаходиться перед вікном. Тому, хто пробуде близько півгодини в задушливій атмосфері каземату, стає душно, кров приливає до голови, з'являється якесь безмежне відчуття страху».

Лише указом нового царя Олександра I від 2 квітня 1801 року Петру Калнишевському було «даровано прощення» і надано право обрати собі місце проживання на волі за власним бажанням. 100-літній в'язень, котрий за 25 років

перебування в одиночках, як твердять перекази, осліп, нарешті, став вільним.

Але він не втратив розуму. 7 червня 1801 року Петро Калнишевський у листі архангельському губернатору Мезенцеву не без іронії дякує за звільнення і просить дозволити йому «во обітелі сій чекати зі спокійним духом кінця свого життя, що наближається, бо за 25 років перебування в тюрмі він до монастиря цілком звик, а свободою він і тут насолоджується повною мірою». Мовляв, коли вся країна стала тюрмою, то чи варто шукати волю за межами Соловків. Єдине прохання висловив він у листі до Мезенцева – щоб дожити «залишок днів безбідно», хай йому залишать те ж арештантське утримання – по одному карбованцю на день, що цар ізволив.

Восени 1803 року Калнишевського не стало. Перед Преображенським собором Соловецького кремля, на сірій гранітній плиті вибито святенницьку епітафію: «Тут поховано тіло в Бозі почилого кошового колишнього Запорозької грізної січі козаків отамана Петра Калнишевського, засланого в сію обітель за височайшим повелінням 1776 року на спокуту. Він у 1801 році за височайшим же повелінням знову був звільнений, але вже сам не побажав залишити обитель, в коїй знайшов душевний спокій смиренного християнина, щиро визнавши свої провини. Помер 1803 року, жовтня 31 дня в суботу, 112 літ від роду, смертю благочестивою, доброю».

… На одному із Соловецьких островів є гора Голгофа. Зловісно пророча назва… Починаючи з 1550-х років, у Соловецькому монастирі пожирала свої жертви найдревніша і найсуворіша тюрма для державних злочинців, котра вже в двадцятих роках нашого століття, за радянської влади, виросла до ракової пухлини СЛОНу – Соловецьких таборів особливого призначення, швидко розпустивши метастази по всій країні. Вже не одна гора, а всі Соловецькі острови стали Голгофою, соловецький архіпелаг розрісся до зловісного «Архіпелагу ГУЛАГу». Майже дві тисячі років тому в Палестині на горі Голгофа розіп'яли Ісуса Христа. Понад 200 років тому на соловецькій Голгофі в Росії впродовж десятиліть розпинали українського мученика Петра Калнишевського. І лише тепер, уже в незалежній Україні, ми вшанували його світлу пам'ять.

Петро Калнишевський канонізований як святий Українською православною церквою Київського патріархату. Його ім'я носять вулиці й навчальні заклади України. Біля могильної плити Петра Калнишевського на Соловецьких островах українські патріоти встановили його бронзове погруддя, тут побували вже тисячі українців, а на Батьківщині в його рідному селі Пустовійтівка діє музей Петра Калнишевського. Понад два десятиліття життєвий подвиг українського святого Петра Калнишевського пропагує група ентузіастів, які 12 років тому створили Український благодійний Фонд імені Петра Калнишевського. Його правління очолює громадський діяч та народний депутат України IV скликання Іван Рішняк. За ці роки Фонд провів багато різноманітних заходів з вшанування пам'яті останнього кошового отамана Запорозької Січі, видав кілька десятків назв книг різних авторів, зокрема і в серії Військово-патріотична бібліотечка, які безплатно передаються для Збройних Сил України. На часі зйомка повнометражного художнього фільму «Лицар Дикого Поля», але це вже потребує державної фінансової підтримки. Досі наш Фонд обходився своїми силами, але в цьому випадку – ми фінансово неспроможні. Тож розраховуємо на розуміння і підтримку з боку держави і всього українського народу щодо відзначення програми дня народження славного кошового Запорозької Січі.

Бо, як сказав святий Димитрій Ростовський (Данило Туптало), «святі Батьківщини своєї після смерті не покидають».

ОСТАННІЙ ОТАМАН ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ У СОЛОВЕЦЬКОМУ МОНАСТИРІ

Олександр Сургай, історик, журналіст

Павло Хоменко, провідний науковий співробітник музею Історії міста Києва

Чимало синів «плодовитої матки козацької» бачили у XVIII ст. стіни Соловецької фортеці, але найбільш відомим серед них був Петро Іванович Калнишевський – останній кошовий Запорозької Січі. Він займав свій високий пост з 1765 р. до моменту ліквідації «козацької держави», тобто десять років поспіль, чого до того часу в коші «зроду-віку не бувало».

За спиною Калнишевського стояла козача старшина, ставленником якої був останній кошовий. Виходець із заможного козацького роду, багата люди, Калнишевський віддано служив російському урядові, хоч Гордіїв вузол межових позовів царизму з виборним урядом Січі останні десятиріччя існування коша ускладнював стосунки сторін.

Були, звичайно, доноси і на Калнишевського. У час європейського просвітництва і гуманізму уряд Катерини II заохочував доноси, і суспільство було заражене ними, ніхто не міг бути застрахованим від обвинувачень у державному злочині.

У січні 1767 р. полковий старшина Павло Савицький власноручним листом доводив до відома Петербург, що кошовий отаман разом з військовим писарем і військовим осавулом готуються в найближчі місяці зрадити Росію, як тільки не будуть розв'язані на користь коша прикордонні суперечки. Якщо вірити доносителю, вища старшина вже домовилась «вибрати у війську двадцять чоловік добрих і послати їх до турецького імператора з проханням прийняти під турецьку протекцію».

Наскільки дають змогу судити матеріали, уряд не дав руху цьому документу. Він вважав його наклепницьким і не мав сумніву у вірності кошового. Ми «ніколи найменшого сумніву мати не могли про вашу з усім військом до нас вірність», – писала Катерина II Калнишевському 19 грудня 1768 р. Тому ніхто не згадував попереднього дізнання по доносу Савицького. Кошовому ніколи не інкримінували підготовку державної зради. Він так і помер, не знаючи про донос Савицького. Донос здали в архів і, як несправедливий, вклали в папку, в якій підшиті розпорядження 1801 р. про дарування Калнишевському волі.

Разом із запорозьким військом Калнишевський воював з кримськими татарами і турками під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр.

За хоробрість його було нагороджено всередині кампанії золотою медаллю, обсипаною діамантами, а війську запорозькому оголошено подяку.

Ніхто інший, як Г. Потьомкін, за три роки до падіння Січі, в якому він відіграв таку фатальну роль, висловлював пошану і любов війську запорозькому, підкреслював свою повсякчасну готовність бути на послугах «вельмишановного свого батька», як називав він облесливо кошового.

У 1772 р. Потьомкін розіграв такий фарс: він попросив Калнишевського записати його в козаки, що було з охотою виконано. У розмовах між собою козаки називали нового рицаря Грицьком Нечосою через буклі його парика.

Не скупився на компліменти кошовому новоросійський генерал-губернатор і в дні переможного закінчення війни. «Запевняю вас щиросердо, що жодного випадку не залишу, де передбачу доставити яку-небудь бажанням вашим вигоду, на справедливості і міцності засновану», – так писав Потьомкін Калнишевському 21 червня 1774 р.

Не минуло і року після цих велеречивих завірянь, як Січ за розпорядженням того ж Потьомкіна була зруйнована, а кошовий – заарештований.

4 червня 1775 р. великий загін під командуванням П.А. Текелія нежданонегадано нагрянув на Січ. Кошовий отаман Калнишевський, військовий писар Глоба і військовий суддя Головатий були взяті під варту, а майно їх, як і військове, описане.

3 серпня 1775 р. вийшов указ Катерини II, в якому оголошувалося, що «Січ Запорозька вкрай уже зруйнована, із знищенням на майбутній час і самої назви запорозьких козаків, не менш як за образження нашої і. в. через вчинки і зухвалість, учинені від цих козаків у непокору нашим височайшим повелінням».

Про Калнишевського маніфест промовчав. Після арешту кошовий зник невідомо куди. Як у воду впала людина. Ні родичі, ні друзі не знали, де перебуває він і чи живий взагалі.

Козацькі пісні натякали, що кошовий відправлений на проживання на Дон. Нащадки січовиків склали легенду, нібито Калнишевський утік з-під арешту в Туреччину, там одружився, мав сина.

Тільки через століття після трагедії, яка сталася на Нижньому Подніпров'ї в 1775 р., у пресі з'явилися перші

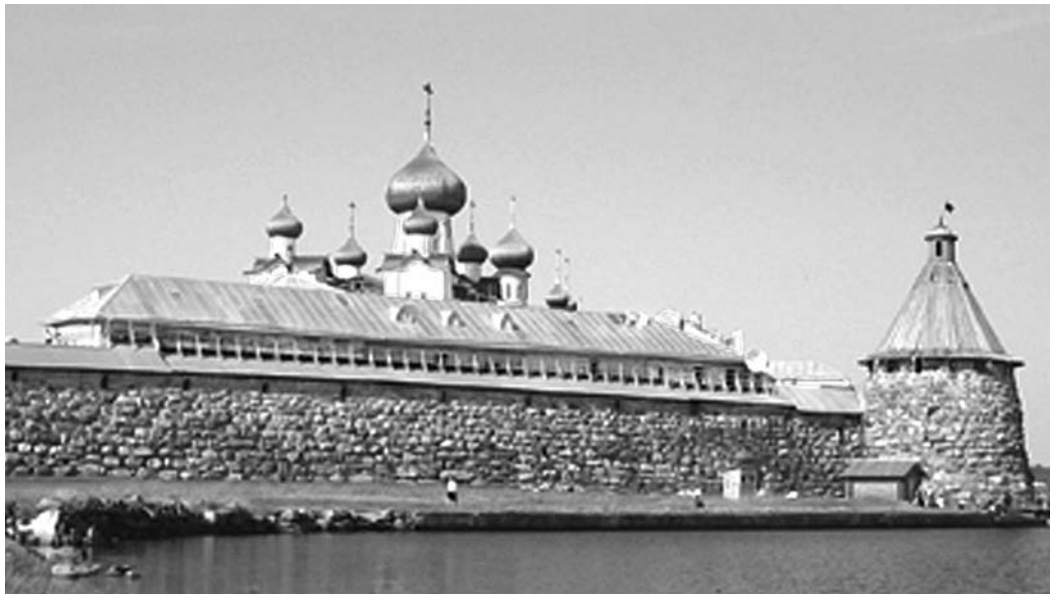

Соловецький монастир

відомості про долю Калнишевського після знищення коша.

Відомий російський історик народницького напряму П.С. Єфименко, перебуваючи на засланні в Архангельській губернії, літом 1862 р. випадково розговорився з селянами біломорського села Ворзогори. Старожили розповіли йому, що на початку XIX ст. в Соловецькому монастирі був ув'язнений якийсь кошовий отаман, що його вони самі бачили. Більше нічого певного селяни не могли повідомити, але й цього було досить. Єфименко напав на слід Калнишевського.

Камера, де був ув'язнений П. І. Калнишевський

У 1863 р. в архіві Архангельської міської канцелярії Єфименко відшукав «Справу по повідомленню державної військової колегії контори про відсилку для тримання в Соловецький монастир кошового Петра Калнишевського, липня 11 дня 1776 р.».

У 1875 р. в листопадовій книжці «Русской старины» вчений надрукував статтю «Калнишевський, останній кошовий Запорозької Січі».

У публікації переказано вигадки, які повідомили Єфименкові поморські селяни, і, водночас, уперше документально доведено, що після знищення Нової Січі Калнишевський нікуди не тікав, а був висланий на Соловки, провів там в одиночному ув'язненні багато років і помер на острові.

Але в архівах зберігаються ще чотири справи, присвячені Калнишевському, які залишились невідомими Єфименкові. І були частково використані істориками у післяреволюційний період. Матеріали вказаних справ дозволяють дізнатися про подробиці перебування останнього запорозького отамана на Соловках.

У монастирському приміщенні, де перебував Калнишевський, було завжди темно. Якщо ув'язнений намагався через вікно подивитися на світ божий, то перед його очима поставало лише кладовище, що знаходилося прямо перед вікном. Тому, хто побуде хоча б півгодини в задушливій атмосфері каземату, стає моторошно, кров приливає до голови, з'являється якесь безмежне почуття страху… У кожного, хто побував тут, навіть коли б він був найсуворішою людиною, мимоволі виривається з грудей якщо не крик жаху, то тяжке зітхання, і з язика зривається запитання: «Невже тут можливе життя? Невже люди були настільки міцні, що витримували роки цього гробового життя».

Лишається додати, що стеля комірки «великого злочинця» ненабагато відрізнялася від решета, і Калнишевський не раз приймав «холодний душ». У справах монастирського архіву знайдено доповідь від 12 жовтня 1779 р. намісника ієромонаха Симона архімандриту Іероніму такого змісту: «На багаторазову… просьбу П.І. Калнишевського для потреби до поправлення і перекриття йому келії, в якій він живе, що від дощу велика теча виникає, від чого і одяг у нього гниє, і просить ваше високопреподобіє наказати особо, крім монастирських,

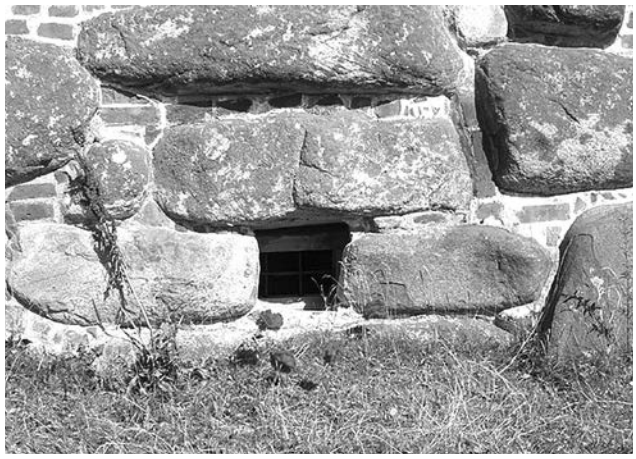

Вікно в'язничної камери, де утримувався кошовий отаман П. Калнишевський на Соловках

найнятих на теслярську роботу робітних, за його рахунок найняти чотирьох чоловік і весною з іншими монастирськими робітними надіслати з показанням на його ім'я, хто і якими цінами».

Архімандрит «зважив» на прохання в'язня. За гроші Калнишевського відремонтували каземат, в якому він знемагав.

В'язничний режим відзначався винятковою суворістю. П. Калнишевський перебував у комірчині, яку оглянув М. Колчин, безвихідно, був живцем замурований. Ворзогорські селяни розповідали П. Єфименкові, що «отамана козаків» виводили з камери лише три рази на рік: на Великдень, Спаса і Різдво. З архівних документів не випливає і цього.

У літній час чотири чоловіки постійно по черзі охороняли Калнишевського, а на варті біля всіх інших арештантів було по двоє солдатів. Взимку каземат під № 15, в якому перебував П. Калнишевський, охороняли троє солдатів, у той час як на всіх інших арештантів припадало по одному вартовому. У будь-якому разі, так було до 1781 р., коли у Калнишевського з'явився «конкурент» – важливий секретний колодник на ім'я «колишній Пушкін». Його охороняли ще суворіше – четверо солдатів у зимовий час.

Персональний склад варти, що стояла біля каземату № 15, був постійний. Як правило, одні і ті ж вартові, причому найнадійніші солдати монастирського гарнізону, протягом багатьох років охороняли Калнишевського: Іван Матвєєв, Антін Михайлов, Василь Нестюков, Василь Соханов. Колишній кошовий був закріплений за цими солдатами, він мав, так би мовити, «особисту охорону». Очолював варту, яка стерегла «великого грішника», сам начальник соловецького загону – офіцер.

Всесильний «временщик» Г. Потьомкін не забував свого «нерозлучного друга». Він періодично запитував синод, чи живий ще Калнишевський?

Як відомо, кошовому повинні були видавати по одному карбованцю на добу за рахунок конфіскованих військової казни і майна. Це виконувалося.

Перші роки «порціонні гроші» на в'язня видавала монастирю на рік уперед Архангелогородська губернська канцелярія з сум, одержаних від казни. Перебої в надісланні грошей, що виникали, на в'язневі не відбивались. Так, 23 червня 1777 р. монастир доводив до відома Головцина, що з 330 карбованців, прийнятих від Пузиревського, через три дні не залишиться жодної копійки. Ченці просили канцелярію забезпечити кошового харчовими грошима на наступний рік. 29 липня 1777 р. Головний наказав видати монастирю для Калнишевського 365 карбованців (до 26 червня 1778 р.) і попередив старців, що заявки на гроші треба давати завчасно. У червні 1778 р. солдат Ілля Кашкін за довіреністю монастиря одержав в Архангельську гроші на наступний рік (365 карбованців), до 26 червня 1779 р. включно. У червні 1779 р. монастирю видали 366 карбованців харчових грошей для Калнишевського – до літа 1780 р.; у червні 1780 р. видали

365 карбованців – до 26 червня 1781 р. Потім настала затримка.

11 липня 1782 р. соловецький архімандрит Ієронім поскаржився в синод, що з 26 червня 1781 р. він не одержує на Калнишевського грошей і «оний кошовий через рік з лишком перебуває на штатному монастирському утриманні, через що монастир собі зазнає марного збитку». Синод негайно доповів про це сенату, і той вирішив повернути монастирю невидані за минулі місяці харчові гроші на Калнишевського «в указаному розмірі і надалі видавати їх з Вологодської казенної палати з прибутків Вологодського намісництва».

У монастирі кошовому видавали «встановлену платню» в кінці кожного місяця за прожитий час.

У ЦДАДА зберігся «Зшиток, виданий конторою монастирського правління скарбникові ієромонахові Іоанну для запису видачі харчових грошей колишньому Січі Запорозької кошовому Петрові Калнишевському». Із справи видно, що один з вартових солдатів акуратно, раз на місяць, одержував у монастирського скарбника гроші на утримання арештанта, по одному карбованцю на добу, видавав розписку скарбникові і на замовлення в'язня купував їжу.

У зшитку шість записів за першу половину 1781 р. Наведемо перший з них – січневий: «Місяця січня, 31 дня, видано солдатові Василю Нестюкову для передачі арештантові Петрові Калнишевському, який перебуває у нього під наглядом за указом, харчових грошей по одному карбованцю на день. Разом за цей місяць тридцять один карбованець. Ту кількість грошей тридцять один карбованець солдат Василь Нестюков прийняв і розписався». Точно такі ж записи за лютий, березень, квітень, травень. Невелике відхилення сталося в червні. 30 червня солдат Василь Соханов одержав для передачі арештантові 25 карбованців, з 1-го по 26 число, а не за весь місяць. Сталося це тому, що губернська канцелярія видала, як відомо, монастирю гроші для Калнишевського до 26 червня 1781 р. включно.

Слід зазначити, що Калнишевський одержував солідний на той час «оклад» і не зазнавав матеріальних труднощів, йому не доводилось, як іншим ув'язненим, жити впроголодь.

У другій половині XVIII ст. казна виплачувала монастирю на кожного колодника, зарахованого на чернече постачання, по 9 карбованців на рік. Отже, карбованець Калнишевського переважав більш як у 40 разів звичайну норму утримання колодника. З таких асигнувань він міг виділити кошти на поточний і капітальний ремонт «свого» каземату, міг дещо відкласти на «чорний день». Відомо, що на пам'ять про себе в'язень залишив монастирю багате Євангеліє (роботи московських майстрів) вагою більш як 34 фунти і вартістю 2435 карбованців, про що охоче розповідають соловецькі настоятелі.

У кам'яному мішку тюрми, опис якої наводився вище, Калнишевський провів 16 років, після чого йому відвели більш «комфортабельну» одиночну камеру поруч з куховарнею, де він просидів під замком ще 9 років.

Указом Олександра I від 2 квітня 1801 р. колишньому кошовому було

В'язнична камера кошового отамана (фото з вікна камери)

«даровано прощення» і право за своїм бажанням вибрати місце проживання. Петрові Калнишевському було тоді рівно 100 років; з них останню чверть віку він знемагав в одиночних казематах монастирських катівень. Незважаючи на таке тривале ув'язнення, кошовий не втратив розуму. Не можна не визнати, що це була воістину богатирська, казкова натура, справжній запорозький дуб! Але вічна півтемрява казематів зробила свою справу: Калнишевський осліп. Слід сказати, що історики мало приділяли уваги тому факту, що П. Калнишевський не скористався можливістю покинути монастир. 7 червня 1801 р. амністований отаман написав листа архангельському цивільному губернаторові Мезенцеву, в якому дякував урядові за запізнілі щедроти і просив дозволити йому «в обителі цій чекати із спокійним духом кінця свого життя, що наближається». Це рішення він обґрунтовував тим, що за 25 років перебування у в'язниці до монастиря «звик цілком», а волею тепер «і тут втішається повною мірою». Цей факт говорить про високі моральні та релігійні переконання останнього кошового отамана. Але, щоб провести на волі «решту днів безбідно», звільнений просив зберегти за ним арештантське грошове постачання – по одному карбованцю на день. Цар задовольнив прохання кошового.

У 1803 р. Калнишевський помер. Його могила знаходиться на головному подвір'ї Соловецького кремля перед Преображенським собором, поруч з могилами Авраамія Паліцина і Петра Толстого. До цього часу на ній лежить надгробна плита із сірого відполірованого граніту, прикрашена епітафією, складеною ченцями: «Тут поховано тіло покійного кошового бувшої колись Запорозької грізної Січі козаків отамана Петра Калнишевського, засланого в цю обитель за височайшим повелінням, 1776 року на смирення. Він у 1801 році, за височайшим же повелінням, знову був звільнений, але вже сам не побажав залишити обитель, в якій знайшов душевний спокій смиренного християнина, що щиро усвідомив свої провини.

Помер 1803 року, жовтня 31 дня, у суботу, 112 років від народження, смертю благочестивою, доброю».

Колчин передає почуту ним у монастирі легенду про Калнишевського. Після тривалого ув'язнення кошового раптом нібито виявилося, що в'язень – безвинний страждалець. Тому цар, звільнивши його, захотів хоч чим-небудь винагородити отамана козаків за страждання і муки і звелів спитати в нього, чого він хоче собі у винагороду.

– Старий я став, – нібито відповідав Калнишевський, – мирські почесті мене не приваблюють, багатство мені не потрібне; не прожити мені і того, що в мене є, одна в мене турбота: приготувати себе до майбутнього життя, а ніде я цього не зроблю так добре, як у цій святій обителі; тому перша моя просьба дозволити мені дожити свій вік у Соловках, а друга просьба, якщо цар-батюшка хоче мене вшанувати, хай він накаже збудувати для злочинців справжню тюрму, щоб вони не знемагали, як я, у задушних казематах фортеці.

Соловецький арештант
Петро Калнишевський

Могильна плита Петра Калнишевського на Соловках

Цей вигаданий діалог обійшов праці дослідників, проник у періодичну пресу, перетворився на бувальщину, яка пояснює новий тур будівництва тюремних приміщень у Соловках на початку XIX ст.

На середину 70-х років XVIII ст. Росія повернула степи Причорномор'я. Запорожжя перестало бути аванпостом на півдні. Воно опинилося в тилу російських володінь. Потреба в запорозьких козаках, як у допоміжній військовій силі, відпала, а проблеми царизму від січовиків збереглися.

Запорожжя з його самобутнім демократичним устроєм було в нових умовах як сіль в оці у царизму. Формально виборна організація, що збереглася в козацькому стані, ніяк не гармонювала з самодержавною російською дійсністю.

Соціальне розшарування козацького суспільства і концентрація багатства в руках меншості не заважали Запорозькій Січі залишатися осередком вольності, бунтарських, антифеодальних настроїв і виступів. На Січ з надією дивилося закріпачене російське селянство. Втеча селян туди не припинялася. Миритися з цим уряд далі не міг.

Уряд Катерини II провадив політику соціального і національного поневолення України. Січ була перешкодою цій політиці.

У березневій відомості Соловецьких арештантів за 1801 р., яку монастир подав у столицю, проти імені Калнишевського виведено одне слово: «прощено».

Указом від 2 квітня 1801 р. було скасовано Таємну експедицію і звільнено багатьох в'язнів, яких тримали по її відомству. Цей жест повинен був засвідчити ліберальний курс уряду Олександра I.

Указу від 2 квітня передувала перевірка списків колодників, яких тримали в різних місцях ув'язнення. Архангельський губернатор Мезенцев, у числі інших начальників губерній, подав на розгляд уряду іменний список арештантів, що перебували в Соловецькому монастирі, в містах Кемі та Архангельську. При цьому уряд визнав можливим випустити з соловецької в'язниці двох ув'язнених – А. Єленського і П. Калнишевського.

Свято-Преображенський собор, біля олтаря якого був похований П.І.Калнишевський

Богдан Сушинський,
український журналіст,
письменник,
член НСПУ і НСЖУ

ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ, КОШОВИЙ ОТАМАН ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА

Цьому козацькому отаманові судилось особливе місце в історії українського козацтва, історії Січі, а отже – й України. Сталося так, що Петро Калнишевський (Калниш, бл. 1690–1803) виявився останнім кошовим отаманом Запорозької Січі, останнім оборонцем її традицій, її лицарства, самого її існування.

Кошовим отаманом Січі Калнишевський пробув десять років. Але можна сказати, що то була ціла епоха – епоха Калнишевського в існуванні цього степового лицарського Ордену, як свого часу була епоха Д. Вишневецького, К. Гордієнка чи І. Сірка.

Родом Петро Калнишевський з Полтавщини. Предки його по батьківській лінії належали до старшини Лубенського адміністративного полку і звалися Калнишамя: то вже згодом московські писарі «вихрестили» кошового на Калнишевського, мабуть, для «арістократіческаго благозеучія». Але Бог з ними, з писарями та їхнім «благозеучієм», вони ж бо й кошового отамана Грицька Лантуха, задля благозвучія, перехрестили були на Федорова, хоча здавалося б…

Калнишевський прожив довге, сповнене пригод та лицарського служіння, козацьке життя. Відомо, що за отаманування кошового Григорія Лантуха він був уже військовим осавулом, тобто входив до найближчого оточення отамана, і мав значний воїнський досвід. Це був час, коли, так склалося, великої шкоди авторитетові січового козацтва завдавали гайдамацькі загони та дрібні ватаги, які нікому не підпорядковувались і частенько не визнавали жодних норм людського співжиття. Раз у раз вдаючись до примітивного грабіжництва та масової різанини, вони називали себе при цьому козаками, підриваючи довіру до істинного козацтва.

Щоб покласти край розбоєві хоча б тих ватаг гайдамаків, які базувалися на землях запорозького козацтва, кошовий Лантух сформував з охочих козаків щось на зразок карального полку і, під орудою осавула Петра Калнишевського, послав його в рейд від Дніпра до Бугу. Десь там, на Бузі, у районі сучасного Вознесенська, де завжди стояли сторожові козацькі залоги, Калниш-Калнишевський натрапив на одну з численних ватаг, що прийняла бій у добре укріпленому таборі. І хоч бій був справжнім, проте, здолавши гайдамаків, осавул більшу частину з них просто відпустив під чотири вітри, звелівши ніколи більше не потикатися на козацькі землі.

Та це, як уже мовилося, кошовому Лантуху і його січовому товариству не допомогло. Російські чиновники не переставали надсилати

до Петербурга листи, в яких звинувачували запорожців, що вони підбурюють, озброюють і підтримують гайдамаків. Щоб якось з'ясувати цю справу, козацтво скликало на початку 1755 року раду і вирішило послати до столиці Росії повноважну делегацію, яка б переконала і гетьмана Кирила Розумовського, й імператрицю, що гайдамацький рух, і сам дух гайдамацький, нічого спільного із запорозьким козацтвом не мають. Так ось, одним із трьох делегатів від козацтва був П. Калнишевський.

Судячи з усього, Калнишевський показав себе на переговорах непоганим дипломатом, оскільки через три роки, коли стало зрозуміло, що російське чиновництво здатне позбавити Січ останніх земель (значну частину їх, до того ж, кращу, вже було відібрано), козаки знову сформували делегацію, яку довірили очолити саме йому. З чим же вирушав Калнишевський до Петербурга цього разу? Офіційно він мав ощасливити петербурзьке чиновництво ще однією «чолобитною» кошового отамана, а неофіційно – вразити це чиновництво щедрими подарунками («підношеннями»), задля яких до столиці гнали цілий табун коней і навіть кількох верблюдів, а ще – везли бочки з рибою та торби з грішми. Дожилося козацтво наше українське! Раніше обстоювало землі своїми шаблями, тепер доводилося обстоювати їх хабарями. А що вдієш? Просилися ж під високу царську руку – маєте її.

Коней і верблюдів Калнишевський пороздавав усім, кому годилося, але справа з місця не зрушила. Майже рік довелося йому оббивати пороги різних чиновницьких ватаг, хоч не раз аж руки свербіли наскочити на них із полком своїх рубак, як оце недавно наскакував на ватаги гайдамаків. А подеколи й самому хотілося податися у гайдамаки. Але… мусив виконувати наказ товариства.

На осінь 1752 року на Січі склалася досить напружена ситуація. Кошовим Лантухом незадоволені були і петербурзьке чиновництво, і козацька сірома. Чиновництво нарікало на те, що, мовляв, підтримує гайдамаччину; сірома – на те, що гайдамаччину придушує. Отож, зібрали козаки раду й гукнули кошовим Петра Калнишевського. Козаків, якщо рахувати й тих, що сиділи по річкових паланках, налічувалось тоді понад 20 тисяч. Це все ще була могутня сила, яка вимагала до себе поваги і погрожувала сама за себе постояти, коли комусь там, у Петербурзі, не сподобається, що вона все ще існує.

З такими настроями й подалася до столиці імперії ще одна делегація – з хабарними кіньми-верблюдами та з кошовим отаманом на чолі. До того ж, нагода була поважна: у Росії зводили на престол нову імператрицю, Катерину II. Коронація відбувалась у Москві. Хроністи твердять, що, кинувши погляд на похилені голови своїх «вєрноподданих хохлов», імператриця розчулилась і подарувала кошовому медальку зі своїм портретом. А чиновники від її імені передали Січі нові клейноди, мабуть, наперед знаючи, що незабаром самі ж їх і відбиратимуть у кошового, бо до того йшлося.

Дивлячись на того «патрета» імператриці, що його на нагрудній медальці привіз їхній кошовий із Москви, козаки теж розчулилися. Але настільки, що почали самі себе питати: чи того чоловіка обрали ми собі за кошового, браття, якщо імператриця «патретики» йому дарує? Чи обстоюватиме він, із тим «патретиком» носячись, права та вольності козацької сіроми? Подумали отак, пошкребли потилиці і, про всяк випадок, булаву кошового в Калнишевського відібрали, щоб знову передати її Грицькові Лантуху. Той, бач, без «патретика», отже, чоловік надійніший.

Одначе й він пробув отаманом недовго, бо ж землі козацькі чиновництво російське як відтинало, так і відтинає. А хтось же має це лиходійство зупинити.

Козаки вирішили обрати когось рішучішого й назвали ним Пилипа Федоровича. Але й він незабаром мусив скласти повноваження. І в січні 1763 року кошовим стає Калнишевський – удруге, і відтепер уже надовго. До речі, за кілька місяців до його обрання Катерина ІІ своїм Указом позбавила булави останнього гетьмана України – Кирила Розумовського, а щоб раз і назавжди закрити це питання, взагалі ліквідувала інститут гетьманства. Якщо зважити, що в пору свого гетьманування К. Розумовський жив здебільшого в Петербурзі, то стає зрозумілим, що в його особі козаки втратили тепер останнього, якщо не захисника, то принаймні представника, а перед дрібним чиновництвом – ще й заступника. Відтак, різко зростала відповідальність за долю козацтва вже самого отамана.

Серед гетьманів та кошових віддавна жила традиція: одразу по номінації закладати церкву, маючи на увазі при цьому, що в тих церквах їх і ховатимуть. Так ось, ще в часи першого свого отаманування Калнишевський збудував своїм коштом церкву в Лохвиці, на Полтавщині. Але це був не останній його внесок у справу поширення православ'я. Через п'ять років він, знову ж таки за свій кошт, поставив кам'яну церкву Петра і Павла в Межигірському монастирі, а 1770 року – церкву Святої Покрови в Ромнах, щоправда, тут уже дерев'яну. Розвиваючи цю тему, Д. Яворницький зазначає, що, крім такої, церковної розбудови, «той таки кошовий, за обітницею, посилав вклади у церкву Гробу Господнього в Єрусалимі – чаші, дискоси, ложки, зірки зі срібла, озолочені ззовні. А ще історик повідомляє, що на свої гроші козаки утримували шпиталь Межигірського монастиря.

На мій погляд, ці відомості важливі для нас уже хоча б тому, що свідчать: козацтво було не лише військовою силою, а й важливим чинником громадсько-політичного й культурного життя України, захисником православ'я, охоронцем українських національних та козацьких традицій. Усе це й не подобалося імператриці та петербурзько-московському чиновництву.

Та повернімося до справ гріховних. Упродовж двох років після обрання Калнишевського отаманом, російські чиновники вперто вимірювали та описували землі козацтва. З якого б то дива така увага та старанність? Все пояснювалося просто: описані землі, як правило, віддавали потім російським аристократам, відставним генералам та офіцерам, новоспеченим поміщикам.

Щоб якось зарадити справі, Калнишевський вдається до геніального плану: розсилає своїх гінців по українських губерніях, запрошуючи безземельне та малоземельне городове козацтво переселятися за пониззя Дніпра, на території січових паланок, і в такий спосіб «залюднювати» правічні січові простори. Погодьмося, що це було справді державне рішення, тільки так українські козаки могли врятувати свої землі від остаточної російської колонізації, а отже, зберегти їх для України. І хоч ці заходи викликали нову хвилю незадоволення в Петербурзі: «Как пасмелі? Кто пазволіл?!» – все ж тисячі українських родин устигли перебратися на Запоріжжя, та під захистом козацьких полків поставити собі хутори, слободи і навіть невеличкі містечка.

Про те, як реагували на ці дії Калнишевського російські урядовці, свідчить хоч би той факт, що вони подали імператриці спеціальну доповідну записку, в якій доводили, що козаки для того вдарилися «у хліборобство, щоб економічно не залежати від Російської імперії», а отже, згодом і відокремитись від неї. Зверніть увагу, вже тоді російське чиновництво було твердо переконане, що це Росія годує хлібом Україну, і дуже побоювалося – ну, геть як у наші часи, Незалежної України, – щоб українці,

не доведи, Господи, не відчули себе економічно незалежними від Росії.

1766 року Калнишевський знову поїхав до Петербурга, намагаючись припинити розтягування козацьких земель, але це нічого не дало. Переговори були важкими і майже безуспішними. Хоч царська бюрократія й погоджувалася, що з цією справою – з відбиранням землі – не варто особливо поспішати, щоб не провокувати козацтво на бунти. Наскільки тривалими й складними були ці переговори, переконуємося з того факту, що делегація витратила на них усі запаси власної, з України привезеної, горілки й вирядила на Січ майбутнього отамана чорноморських козаків Антона Головатого по нових 50 відер оковитої, без якої і приступу не було до чиновників, а ще – «для собственного их употребления».

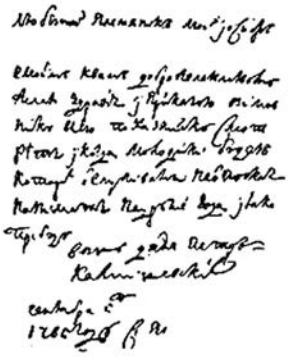

Власноручний лист кошового Петра Калнишевського

Але це ми дещо відхилилися.

Поневолений український народ уже повставав на боротьбу. По обидва боки Дніпра виникали загони, що доводили свою правду силою зброї. На цій хвилі, на Правобережжі великого розвою набув повстанський рух під назвою «Коліївщина». Проте кошовий отаман Калнишевський не поспішав підтримувати його, хоч повстанцям і співчував. Це дало підставу козакам звинуватити його на Раді (26 грудня 1768 року) у тому, що він зрікся козацьких традицій, не підтримав повстанців, а отже, – й народ. Гнів козацької сіроми був таким великим, що на Січі почалися погроми, а сам Калнишевський лише дивом урятувався від кийків та шабель: перевдягнувся і з кількома товаришами утік човном до Кодака.

На щастя, на Січі залишився піп, який був прихильником Калнишевського. Він зумів переконати козаків, що своїм бунтарством вони нічого не доможуться, лише накличуть гнів імператриці, а вона пошле військо. Кращого ж за Калниша кошового все одно не знайти. І козаки отямилися, послали до Кодака гінця: «Вернися, батьку! Буває.., погарячкували, трясця його матері».

Оскільки Калнишевський і сам не раз отак гарячкував та за шаблюку хапався, то швидко пересердився і теж визнав провину перед товариством. Поки козаки сварилися та мирилися, розпочалася (1769 року) російсько-турецька війна. І довелося їм – за наказом імператриці – вирушати в похід. До речі, напередодні офіційного оголошення війни, кримський хан Керім-Прей вдався до несподіваного лицарського жесту: звільнив з неволі усіх запорозьких козаків та чумаків, яких тільки розшукав у Криму. Просто так, без викупу, на знак дружби. Ясна річ, сподівався на вдячність козаків. На те, що вони не зачіпатимуть татар, не нападатимуть на мирні улуси під час російсько-турецької війни, про наближення якої хан уже знав.

Відтворення участі козаків у цій війні зайняло б занадто багато місця, тому залишимо його письменникам та баталістам. Я лиш коротко скажу, що навесні січовики спорядили величеньку – на 38 чайок – козацьку флотилію і взяли під свій контроль гирло Дніпра та лиман. Більша ж частина – близько 8 тисяч козаків, на чолі з Калнишевським – вирушила, за наказом, до фортеці Святої Єлизавети. Що вони мали там робити, козаки так і не зрозуміли, оскільки до штурму справа не дійшла, зате швидко втямили інше: своїм виходом із Січі вони дали змогу татарам вирубати чотири великі паланки (своєрідні козацькі сторожові заслони, що займали певні території, мали своїх місцевих отаманів, але були підпорядковані кошовому).

За два роки війни козакам довелось повоювати і на Дніпрі, і на Дунаї. Не менш героїчно билися вони й на морі, топлячи та розганяючи турецькі ескадри. Між іншим, російського флоту на Чорному морі тоді ще не існувало, діяв тільки флот український. Це я до того, що тепер московські «знавці історії» переконують цілий світ, ніби «украінскаво флота на Чорном море нікогда не существовало». Заслуги козаків були такими, що в січні 1771 року Катерина II нагородила кошового Калнишевського ще одним своїм «патретом», у формі медальки, обсипаної самоцвітами. Такими ж нагородами відзначено й велику групу козацьких офіцерів.

Та війна на цьому не скінчилась. Козаки й далі гинули на всьому просторі від Азовського моря до Дунаю, зате козацтво як таке входило в моду. Найвпливовіші аристократи Петербурга почали записуватись… у козаки! Як колись записувались в них польські аристократи. Дійшло до того, що «козаком» став навіть фаворит імператриці Потьомкін, і товариство дібрало йому «аристократичне» прізвисько – Грицько Нечеса, тобто нечесаний (князь, як і все тогочасне велике панство, носив перуку). А що? Прізвисько як прізвисько! Князеві ще й пощастило, бо при добрій порції горілки козаки могли й не таке вигадати.

А тим часом хроніка війни 1773 року просто-таки разюча. Отаман Калнишевський з п'ятьма тисячами своїх лицарів б'ється під Очаковом. Полковник Колпак громить турків і татар у районі Кінбурна. Козацький флот на чолі з отаман-«адміралом» Мандром помандрував аж до румунської Силістрії. Нагнавши неабиякого жаху на турецьких мореплавців, він висадив десант і допоміг графові Рум'янцеву здобути штурмом саму Силістрію.

Розчулений такими подвигами, князь-козак Нечеса подарував січовикам 38 казанів, щоб усі 38 куренів мали в чому варити саламаху.

Але, приймаючи в дарунок казани, Калнишевський іще не знав, що в цей час у Петербурзі імператриця з отимтаки Нечесою-Потьомкіним заварюють власну кашу… Щойно Росія підписала з Туреччиною Кючук-Кайнарджийський мирний договір (липень 1774 року), як російський уряд відчикрижив од Січі та приєднав до Росії всі землі Прогноївської паланки, яка, крім усього іншого, мала соляні копальні. А щоб уже остаточно віддячити козакам за їхню вірну службу, величезні, споконвіку козацькі території по річках Кам'янці, Білозерці, Конці та Рогачику росіяни передали Кримському ханству, яке Росія визнавала за незалежну державу.

Ось вам і «патретики з самоцвітами», трясця їхній матері.

Зате Грицька Нечесу, який аж надто «щедро» подякував козакам за вірну службу, призначають генерал-губернатором Новоросійського краю. Після чого Січ, з її козаками та всілякими паланками, стала «без надобностей». Ще двічі козацькі посольства кидалися від одного високопоставленого чиновника – до другого, ще вищого. Ганяли до того стольного Триклятого і коней татарських, і верблюдів, і бочки з рибою. А все не могли взяти до тями: того, чого не втрапили захистити шаблями, хабарями від чиновництва не врятуєш…

А щоб надалі козаки зі своїми делегаціями-депутаціями не набридали, імператриця видала у квітні 1775 року Указ, згідно з яким Нечесі велено було запорозьких козаків роззброїти, а Січ раз і назавжди зруйнувати. Для виконання цього наказу Потьомкін послав проти українських козаків 66-тисячну армію під командуванням генерала Текелі – серба за національністю – і 20-тисячне військо князя Прозоровського. Шістьма колонами рушила вся ця орда на Україну, на Січ. Готувалися до походу, як до справжньої війни. Взяли з собою 50 гармат і великий загін донських козаків, яких імперські чиновники, бачте,

не турбували, – знищували тільки козацтво українське.

Висувати якісь претензії до своїх предків – річ марна. Але все ж мушу викласти те, чого досі на адресу кошового Калнишевського ніхто не висловлював, – своє рішуче солдатське обурення.

До якої ж бойової нездарності треба було довести колись могутню військову організацію, що звалася Січчю, щоб 86-тисячне військо росіян уздріти аж тоді, коли воно однієї темної ночі оточило січову фортецю! Я вважаю, що такої ганьби українське козацтво не зазнавало за всю історію свого існування. Це ж як треба було довоюватися Калнишевському та його офіцерам, щоб не мати ні передових роз'їздів, ні розвідки, ні належно налагодженої охоронної служби, й отак, ганебно, дати себе оточити! Після цього кошовий отаман Калнишевський, за канонами лицарської честі, мав би зробити собі харакірі, чи принаймні пустити собі кулю в чоло, а все його офіцерство – посипати голову попелом і повмирати від ганьби.

Ось як описує, посилаючись на тогочасних літописців, цей сором козацького війська А. Кащенко в своїх «Оповіданнях про славне військо Запорозьке низове»:

«25 травня року 1775-го всі п'ять відділів російського війська несподівано для запорожців рушили на запорозькі землі, а серед ночі 4 червня генерал Текелій наблизився до Січі, обложив її своїм військом, повиставляв у кількох місцях гармати і через Камбаш підійшов мало не до самих окопів. У Січі тієї ночі всі спокійно спали, бо ніхто не чекав ні з якого боку лиха, й тільки світом, побачивши білі намети російського війська та наведені на Січ чорні пащі гармат, запорожці заметушилися, мов мурашки в мурашнику. Хто був простіший, той думав, що знову починається війна з турками, й запорожці мусять іти разом із державним військом, але старі січовики сумно покивали сивими чубами: «Не на турків дивляться московські гармати», – казали вони».

Приблизно такі ж описи знаходимо і в інших істориків та літописців. І всі вони жалібно квилять над долею Січі. Звичайно, шкода, що Січ зруйнували. Але ще раз дозволю собі поставити запитання: «Чого варте військо, яке геть уявлення не має про те, що територією України, шістьма колонами, протягом майже 10 діб, суне на нього величезна армія? Чого варте військо, яке – покликане охороняти південні кордони України і, крім суто Січі, запосідає своїми паланками ще певні (і досить значні) території, – спокійно дає себе оточити? Яким сном може спати кількатисячне військо, щоб, прокинувшись уранці, вгледіти поблизу своїх окопів щонайменше 60-тисячну армію, яка вже порозпинала намети, націлила на Січ гармати і варить собі кашу! Мало не під самими козацькими шанцями?!»

Нехай закидають мене сучасні патріоти камінням, але я вважаю, що таке військо вже просто не мало права на існування. Принаймні з такою військовою організацією, яка була в ньому на червень 1775 року. Тому з усією переконаністю кажу: зруйнування Січі, вся операція наступу російських військ на Січ – це не лише трагедія українського козацтва та України, це ще і військова ганьба. Адже російські війська наступали зусібіч, і так само Січ могли оточити татари, турки, поляки, ногайці – хто завгодно! А вона спала…

Калнишевський з усією своєю січовою старшиною перебував тоді, як відомо, на службі в Російській імперії. За законами будь-якої держави, зокрема й російської, генерала, який припустився такої недбалості, що його військо отак собі, спокійно, оточила вночі багатотисячна армія та попідтягувала свою артилерію мало не впритул до його шанців, а він дізнався про це аж на ранок, – такого генерала годилося, якщо не розстріляти перед строєм, то принаймні розжалувати до рядового.

Зрештою, саме це росіяни й зробили. Тільки не з міркувань зміцнення дисципліни в інспектованому підрозділі. Російська армія прибула на Січ не для інспекції, а із заздалегідь спланованим наміром: підрозділ цей знищити, змести, як то кажуть, із лиця землі. Незважаючи на всі його бойові заслуги.

Уранці Текелі прислав полковника, який запросив кошового і всіх офіцерів до російського табору. Аж тоді Калнишевський скликав на майдані раду, щоб вирішити, що робити: йти чи не йти старшині до генерала Текелі; захищати Січ чи здаватися без бою? Погодьтеся, така рада під дулами п'ятдесяти гармат і ців'ями кількох тисяч рушниць мала досить кумедний вигляд. Особливо, коли кошовий запитав козаків: «То що робитимемо, товариство: оддамо Січ москалеві, чи не віддамо?».

Більшість, звичайно, гукнула: «Не віддамо!»– кинулася до «гарматні» по рушниці та порох… Проте Калнишевський і козаки, що його підтримували, заборонили відчиняти арсенал. Та й січовий духівник-архімандрит Володимир Сокольський теж умовляв козаків не братися за зброю, не проливати кров християнську. Хоча напевне знав, що, увірвавшись на Січ, росіяни поводитимуться не по-християнському, як знали це й козаки. Врешті-решт, дійшло до навкулачок, перебіг яких росіяни споглядали з великою цікавістю. Дехто з козаків навіть взявся за ножі та шаблі.

Зрештою, ті, хто ладен був загинути в бою, але не зганьбити козацької честі, зрозуміли: для того, щоб видобути гармати і виставити їх на позиції, спершу треба перебити майже всіх своїх офіцерів, а також козаків, які їх підтримують, тобто вдатися до самовинищення. І тоді над Січчю розляглося: «На Дунай! До турка!» Ненависть серед простого козацтва до росіян була такою, що переважна більшість січовиків погоджувалася коритись найлютішому ворогові – турецькому султанові та його пашам, аби лишень не підлягати підступному російському цареві та його безпардонним чиновникам. Такою вона була – правда життя, і нікуди від неї не дінешся.

Щойно зайшлося на вечір, козаки, а їх було п'ять тисяч, поперевозили до плавнів, на річку Підпільну, своє майно, припаси та зброю, і – за однією з версій, тієї самої ночі, перед світанком, а за другою – перечекавши кілька днів у плавнях, поміж лісистими островами, – пішли до гирла Дніпра, а звідти подалися до Дністровського лиману, під стіни Білгорода, й далі, до Дунаю.

А що сталося з тими трьома тисячами, що залишилися? Їм довелося скласти зброю. А потім уже – кого кували в кайдани, кого вели до присяги, як солдатів її імператорської величності. Сам Калнишевський – за свідченнями літописців – начепив на шию медальку з «патретом» та самоцвітами, узяв хліб-сіль і, разом із старшиною, що не подалася на Дністро та Дунай, – пішов кланятись генералові Текелі. Але генерал поклонів не визнавав. Він негайно наказав узяти Калнишевського, військового писаря Глобу та інших старшин під варту, закувати в кайдани і відправити до столиці.

Ускочивши на Січ, російські війська повелися по-варварськи: обдерли церкву, пограбували скарбницю, похапали все, що тільки можна було вхопити, а по тому всі будівлі, зокрема й церкву, зруйнували та попалили. Коли Катерині II доповіли про це, вона видала спеціальний Маніфест: Сечь уже в конец разрушена – с істрєблєнієм на будущее время і самого названія запорожскіх казаков..».

До речі, сам той факт, що п'ять тисяч козаків спромоглися мало не з-під носа готового до нищівного бою війська вибратися з Січі, повиносити своє майно та набої в плавні, а звідти організовано відступити в пониззя Дніпра, свідчить, що гарнізон Січі, – вісім тисяч воїнів-професіоналів, чи не найкращих воїнів Європи, – навіть проґавивши

ворога, вранці міг дати йому бій, як уже не раз давав туркам, татарам і полякам (як, зрештою, дав його росіянам під час першого руйнування Січі),і триматись у своїх окопах ще довго. Щоб потім із гідністю загинути, або відійти – але теж із боєм і гідністю. Бо те, що скоїлося на Січі 4–5 червня 1775 року – справді ганьба. Лицарі козацького Ордену, якими вважали себе січові козаки, неповинні були допустити, щоб їх так не по-лицарському принизили.

А як повелися росіяни з колишнім кошовим Петром Калнишевським? Майже рік його протримали в московській в'язниці, а потім переправили на такі знайомі українцям усіх покалнишевських поколінь Соловки. Там, у підземеллі, під вежею Соловецького монастиря, його тримали цілих 25 років! Можна тільки дивуватися, яким могутнім був організм цього українського козарлюги, якщо за таких нелюдських умов – без світла, без спілкування, без руху, в холоді та вільгості він прожив 25 років! Лише 15 березня 1801 року імператор Олександр І, нарешті, звільнив його з в'язниці.

Ось як переповідає подальшу долю кошового один із провідних наших істориків Михайло Грушевський: «Та найбільш було дивне, що тих старшин, які намовляли козаків не противитися, а покоритися царській волі, арештовано і розвезено по монастирях у тяжке заслання. Довго навіть не було нічого звісно про них, думали, що вони пропали. Аж потім виявилося, що Калнишевського заслано в Соловецький монастир, на Білім морі, і він там, замкнений у самітній келії, не бачучи людського лиця, прожив ще цілих двадцять п'ять літ, Очевидці-прочани, що бачили його в перших роках XIX ст., оповідали, що його випускали три рази на рік у монастирську трапезну з одиночної келії – в'язниці: на Різдво, Великдень, Спаса. Він питався у людей, хто тепер царем і чи все добре в Росії. Але сторожі не позволяли багато розмовляти. Схуд і зсохся від старості, був увесь сивий, але вбраний по козацьки, в синій жупан китайчатий, з двома рядами гудзиків. Умер 1803 року, маючи сто дванадцять літ. Перед тим 1790 року вмер військовий писар Глоба, засланий також в один північний монастир, і суддя Павло Головатий – у Сибірі, в монастирі Тобольським».

Цю цитату я навів ще й тому, що термін заслання й, особливо, термін перебування у соловецькім підземеллі різні дослідники визначають по-різному. Дмитро Білий у своїй розвідці «Малиновий клин» стверджує, що Калнишевський перебував у келії-в'язниці 28 років: «Найтяжче було славному кошовому Петру Калнишевському – 28років просидів він у кам'яному мішку Соловецького монастиря і помер там, проживши сто дванадцять років».

Але, як уже мовилося, імператор Олександр І звільнив Калнишевського з в'язниці в березні 1801 року. А заарештований він був влітку 1775, потому майже рік провів у московській в'язниці, тобто Д. Білий помиляється: 28 років пробути в ув'язненні на Соловках Калнишевський аж ніяк не міг. Інша річ, що, вже маючи – принаймні формально – змогу повернутися в Україну, Калнишевський добровільно залишався в монастирі. Майже сліпий, до краю знеможений і знемічнілий – він відчував, що не здатен здолати далекий шлях до України, і визнав за краще залишитися ченцем монастиря. Так, у рясі, він прожив ще два роки, і справді, як вважають, помер у 112 років. Ото вже дійсно козацький гарт, козацька сила і козацька воля! Мабуть, нам, козацьким нащадкам все ж таки слід було б перевезти його прах з монастирського цвинтаря соловецького та на рідну Україну.

Ось така вона, сумна і трагічна, історія зруйнування Січі та винищення запорозького козацтва, і пов'язана з нею доля кошового отамана Петра Калнишевського.

ЖИТІЄ СВЯТОГО ПРАВЕДНОГО ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО, ОСТАННЬОГО КОШОВОГО ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Архієпископ Димитрій (Рудюк)

Святий праведний Петро Калнишевський народився в день пам'яті первоверховних апостолів Петра і Павла, 29 червня (ст. ст.) 1691 року[1]. Його малою батьківщиною стала Лівобережна Україна, тодішнє прикордоння між Московщиною і Річчю Посполитою, село Пустовійтівка (тепер Роменського району Сумської області)[2]. Він був найстаршим, але не єдиним, сином у родині Івана Калнишевського.

Рід Калнишевських досить великий[3]. У ньому були і священнослужителі. Так за метричними книгами 1771 року

[1] Ця дата народження святого Петра Калнишевського у багатьох викликала сумнів. Вона введена дослідниками шляхом вираховування, виходячи з напису на могильній плиті, встановленій через 53 роки після смерті угодника Божого. У епітафії на дошці зазначено, що він помер 1803 року у віці 112 років. Сумнівався у точності такого віку праведного старця історик Дмитро Яворницький, вважаючи, що Петро Калнишевський і сам не знав, скільки йому років, і що малоймовірно, щоб «85-летний старец управлял вольною ватагою запорожских козаков». – Яворницький Д. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. – К.: Веселка, 1995. – Ч. 1–2. – С. 391. Визначення віку праведного Петра Калнишевського має виключно соловецьке походження. Російські урядовці на момент його звільнення визначили йому вік 110-ма роками. Більше певності маємо щодо дня народження останнього кошового. Свого часу з тезоіменитством кошового вітав ієромонах Самарського монастиря Феодорит 20 червня 1768 року. – Гісцова Л. До портрета П. Калнишевського // Архіви України. – К., 1991. – Ч. 3. – С. 57.

[2] Підстави сумніватися в тому, що Петро Калнишевський народився на Лівобережжі подають документи часів його соловецького ув'язнення: вони зазначають його польським дворянином. Тим часом можна припускати ймовірність походження угодника Божого з Правобережжя («польської України», як зазначалося в документах XVIII ст.). Деякі історики вважають, що родичі, предки Петра Калнишевського переселилися з Правобережної України на територію Гетьманщини десь на початку XVIII ст. і стали мешкати на Роменщині та в Лохвиці. – Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…». – К.: ВАТ «Видавництво "Київська правда"», 2004. – С. 10–11.

[3] Про рід Калнишевських черпаємо чимало відомостей з архівів та метричних книг. Небіж останнього кошового запорозької вольниці – Йосип Калнишевський – був козацьким полковником. Інший його небіж, Сава Бутенко, жив у Плавинищах біля Ромнів, брат Степан Лук'янович – у Про цівці, теж біля Ромнів. Відомо, що у праведника було дві сестри – Агафія й Марія. – Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…». – С. 11–12.

священиком Миколаївської церкви містечка Смілого значиться брат Петра – Семен Калнишевський[4].

Перші докладні відомості про угодника Божого Петра датуються 1754 роком, коли йому вже було майже 50 років від народження. Зі скупих архівних даних дізнаємося, що святий Петро був освіченою, як на той час, людиною. Мав великий потяг до книг: не лише любив читати, але витрачав чималі кошти на оздоблення книжок. Свого часу Петро Калнишевський замовив архимандритові Новоспаського монастиря у Москві книжок на суму більш ніж 30 крб. Серед найкоштовніших скарбів мав Євангеліє вартістю тисяча карбованців. На його оздобу золотом, сріблом та коштовним камінням святий праведний Петро витратив ще 500 крб. Петро Калнишевський запрошує на Січ золотарів, щоб зробити коштовний оклад для трьох книг. Зрештою, він виписує з Санкт-Петербурга газети. Усе це дає підстави вважати, що останній кошовий отаман нашої нездоланної вольниці був розумною й освіченою людиною. Ці факти остаточно заперечують твердження деяких дослідників про його неграмотність.

Вперше праведний Петро Калнишевський очолив Запорозьку Січ у 1762 році та пробув на цій посаді менше року. У вересні 1762 року він, разом з військовим січовим писарем Іваном Глобою, зустрічався у Москві з царицею Катериною II. Відтоді, мабуть, праведник Божий не впав у око імператриці, бо з посади кошового отамана його на деякий час усунули. Ще у 1753–56 роках царський уряд скасував вибори на Січі. З тих пір кошового та інших січових керівників обирали, як правило, не на загальних військових радах, як це було раніше, а на так званих сходах старшини, доступ на які був обмежений та де, здебільшого, затверджували рекомендовані царицею та її представниками кандидатури. Але подібні царські зазіхання на Запорозьку вольницю козаки досить часто ігнорували та обирали на керівні посади найдостойніших і найавторитетніших. Одним з таких обранців козацької громади був Петро Калнишевський, який у січні 1765 року, всупереч царській волі, знову став кошовим отаманом. Свідченням цього була справа про самовільне обрання козаками отаманом Коша Запорозької Січі Калнишевського, яку розпочато 12 лютого та закрито 16 березня 1765 року. Впродовж місяця спеціальна слідча комісія з Санкт-Петербурга розслідувала цей, нібито «свавільний», вчинок запорожців.

З огляду на майбутню війну з Османською імперією, в якій українському козацтву відводилась чи не головна роль, імператриця Катерина II погодилася з обранням Петра Калнишевського кошовим отаманом, притримавши свій гнів на майбутнє. Цариця мусила визнати його безсумнівний авторитет серед козацтва. Відтак угодник Божий вдруге став кошовим і пробув на цій посаді аж до зруйнування Січі, тобто десять років поспіль – «чого з роду-віку не бувало».

Ще змалку запалало серце Петра любов'ю до запорозької вольниці. Недаремно на його предківщині, в селі Пустовійтівці, жив переказ про те, що Калнишевський прийшов на Січ восьмирічним хлопцем. Нібито він був сином козацької вдови Агафії. Маленький Петрик пас худобу за селом, коли зустрів запорожців, а ті дали хлопцю запашної козацької люльки, і він, відчувши дух козацької вольниці, подався з ними на Запорожжя. Підрісши, він пройшов шлях від козацького джури до запорозького старшини[5].

[4] Це вдалося встановити краєзнавцю Ф. Сахну. – Там само. – С. 11.

[5] Кулиняк Д. Соловецький в'язень: останній кошовий Січі Запорозької. – К., 1991. – С. 10–11.

Православна віра завжди надихала козацтво на боротьбу за свободу – безцінний Божий дар кожній людині та кожному народові. Духовною основою усіх козацьких подвигів була православна віра і Церква, яку запорожці боронили від утисків іновірців. Фундаторами переважної більшості храмів і монастирів України XVII–XVIII століть були гетьмани, полковники, станове козацтво, яке зробило помітний внесок у нашу духовну культуру. До цієї верстви належав і останній кошовий Запорозької Січі – Петро Калнишевський, який був надзвичайно побожною людиною. За життя він приватним коштом спорудив з десяток церков на Роменщині, у Києві, на Запорожжі. При кожній з 16-ти церков, що діяли на землях Вольностей Війська Запорозького, було влаштовано церковно-парафіяльні та підвищеного типу школи. При храмах були шпиталі для немічних, старих і хворих, яких утримували коштом святого праведника. Він ділом виконував заповідь Христову: «Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть» (Мф 5. 7).

До сьогодні у Роменському краєзнавчому музеї зберігається чимало святинь, пов'язаних з ім'ям угодника Божого Петра. Зокрема Євангеліє, яке Калнишевський подарував церкві рідного села Пустовійтівка. Виготовив його київський майстер Іван Ранич. Цей витвір книжкового мистецтва обійшовся кошовому отаманові у 600 крб. І хоча подібні речі неможливо оцінити у грошовому еквіваленті, зазначимо для порівняння, що в ті часи за коня правили не більше п'яти карбованців. У самому селі, на малій своїй батьківщині, праведник збудував храм на честь Святої Трійці[6]. Ці факти красномовно свідчать про щиросерду жертовну любов праведника до Господа.

Коштом Петра Калнишевського збудовано величну дерев'яну Покровську церкву в Ромнах, яку було урочисто освячено 1770 року. Чимало подібних храмів згодом було перебудовано. Спочатку 1803 року Святійший Урядуючий Синод заборонив будівництво рублених церков українського типу. Довершила справу боротьби з українським архітектурним стилем комуно-більшовицька влада, яка майже докорінно винищила шедеври українського храмового козацького бароко[7]. Так потужна

[6] Зберігся документ, який засвідчує побожну справу святого Петра: «В духовну протопопію Роменську управу доповідь. Війська Запорозького низового пан кошовий отаман Петро Іванович Калниш, в селі відомства протопопи Роменської Пустовійтівці, в якому він, пан кошовий, народився, від свого кошту власного знову дерев'яну в ім'я Пресвятої Трійці церкву на місці вольному збудували…». – За: Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…». – С. 7.

[7] Не випадково художник, архітектор і археолог Микола Макаренко 1908 року в журналі «Зодчий» писав: «Представники церкви – священнослужителі і вища ієрархічна влада енергійно ведуть війну з небагатьма уцілілими пам'ятками мистецтва і з успіхом досягають бажаних результатів, їхні старі форми знищуються, деталі змінюються на сучасні, живопис перемальовується наново, старий посуд

імперія руйнувала вияв самобутньої народної любові – любові до свого краю та до Творця усього світу.

Україна через своє геополітичне становище в ті часи перебувала у фатальному трикутнику експансіоністських зазіхань – Московії, Речі Посполитої та султанської Турецької імперії з її васалом – Кримським ханством, які постійно воювали за володіння бодай частиною українських земель. І це, певною мірою, визначило поведінку Богдана Хмельницького, внутрішні негативні реалії Руїни середини XVII ст., державницький крок Івана Мазепи, сміливий виступ Павла Полуботка. Але, на превеликий жаль, невідворотно насувалися найтяжчі для українського народу випробування. 1764 року імператриця Катерина II своїм ненависним указом зліквідувала гетьманство[8].

Настав злощасний для козацької вольниці 1775 рік. Праведник Божий, кошовий отаман Петро Калнишевський, ніби передчував грядущу грозу. У ці найтяжчі часи випробувань, як і протягом всього життя, його скеровували незмінні чесноти: любов до Батьківщини, до православної віри, та до святої Церкви. На початку червня 1775 року величезне військо під командуванням генерал-поручика Петра Текелія рушило на Запорозьку Січ. В ніч на 4 червня 1775 року стотисячна царська армія оточила Січ – невелике містечко, з однією церквою, 38-ма будівлями, 5-ма козацькими, майстровими і торговими будинками. Момент руйнації було вибрано дуже вдало. На той час у Січі перебувало лише декілька сотень людей, решта козаків знаходилася на паланках, промислах, по городах. Сили були надто нерівні, але козаки вирішили до останнього боронити свою Запорозьку вольницю.

Про що думав тоді 84-річний кошовий отаман Петро Калнишевський? Він розумів приреченість будь-якого опору. Сотня москалів на одного запорожця – це буде безглузде кровопролиття з наступним кривавим масовим терором. Подібне Україна пам'ятала ще з часів листопада 1708 року, коли російські війська під керівництвом О. Меншикова вщент зруйнували Батурин і вирізали його мирне населення. Будучи

продається і замінюється на новий, ризи і гаптування продаються на випалення золота й срібла, а ті, що мають меншу матеріальну цінність, з благословення вищого начальства спалюють, з чого задоволені і настоятелі, і влада». – Цит. За: Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…». – С. 10.

[8] «На завершення цього спогаду витягну з пам'яті пару фактів, які в ній закарбувалися на все життя. Я вже згадував прізвище Петра Лебединцева (Лебединця). Це саме отой священик і історик, знайомий з Тарасом Шевченком ще з дитячих років. Цей же Лебединцев був одним-єдиним священиком, який не побоявся відправити панахиду за упокій душі Тараса Шевченка, коли його було привезено ховати до Києва у травні 1861 року. Але зараз не про це мова. Я, читаючи його листа до Прокопа Короленка, надибав там разючу відомість з нашої історії. Лебединцев описував на підставі свого родинного архіву, як цар Петро Перший підступно і навмисно запровадив до Києво-Печерської Лаври з Росії своїх довірених агентів під видом монахів, і вони наприкінці квітня 1718 року запалили всю Лавру, постаравшись до тла спалити її «древлехранилище», тобто – архів, де зберігалися наші літописи, акти тощо, ще з Княжої доби. Згоріло все геть-геть, уся наша історія – її джерела. У лютому 1950 року недоля зводила мене з колишнім членом уряду УРСР (20-ті – початок 30-х років) Олексієм Михайловичем Кисельовим, який розповідав мені те саме дещо докладніше. Як він оповідав, коли напровесні 1930 року йшов підлий суд над вигаданою чекістами СВУ, то його товариш Микола Скрипник зумів якось запопасти частину архіву Лебединцева з кігтів ДПУ, і вони читали про той злочин царя Петра. Доп'яті ними папери вони передали Михайлові Грушевському. Де вони тепер?! Невідомо?!». – Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…». – С. 62.

до глибини душі православним, праведний Петро Калнишевський не хотів пролиття одновірної крови, адже перед очима, аж за обрій, стояли такі ж самі православні солдати – заручники в очах ненаситної імперської політики. Проте козаки рвалися в бій. "Та позволь, позволь, пане кошовий, нам на башти стати. Та не позволиш з тесаками – позволь з кулаками… Ой крикнув же та Калниш кошовий, на Покровській дзвініці: – Ой кидайте ж ви, славні запорожці, і пістолі, й рушниці. Та й не позволю, славні козаченьки, вам на башти стати. Ой не позволю крівцю християнську марно проливати», – співалося в козацькій думі. Так найдосконалішу, Христові подібну чесноту, явив своїм побратимам праведний Петро Калнишевський – любов до ворогів.

Це був великий подвиг любові, миротворництва, про який Господь наш Ісус Христос сказав: «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться» (Мф 5. 9). Воістину праведний слуга Божий Петро іменується сином Всевишнього. Сильні світу цього, будучи засліпленими пихою влади і жадоби до всього земного і тлінного, забули про вічне спасіння і не зрозуміли благочестивого вчинку Петра Калнишевського. Його потягли до суду. 8 червня 1776 року урядовий сенат повідомив Синод про рішення цариці і наказав негайно відправити Петра Калнишевського до Соловецького монастиря, а його сподвижників Глобу та Головатого відповідно до Туруханського і Тобольського монастирів. Відповідно до пропозиції Потьомкіна, Синод вказав монастирським властям, щоб «содержаны были узники сии безвыпускно из монастырей и удалены бы были не только от переписок, но и от всякого с посторонними людьми обращения».

30 липня 1776 року настоятель Соловецького монастиря Досифей доповів Синоду, що напередодні він прийняв арештанта Калнишевського для утримання згідно з указом цариці. У страшних нелюдських умовах судилося угоднику Божому провести наступні 27 років життя.

Святого праведного Петра можна по праву зіставити з постаттю старозавітнього праведника Іова Багатостраждального. Господь послав йому схожі випробування, щоб удостоїти Свого обранця вічного блаженства. Петро Калнишевський мав усе: і владу, і шану, і багатство. Він керував волелюбною громадою, був багатою людиною, володів 16-ма тисячами голів худоби. Під час арешту в його зимівнику та хуторах було описано 639 коней, 107 голів великої рогатої худоби, 14 тисяч овець, понад 2 тисячі пудів збіжжя. За своє життя він фундував будівництво п'яти церков на Роменщині, розбудував Спасо-Преображенський монастир біля Києва, робив значні пожертви монастирям на Запорожжі. Безсумнівно, він мав що втрачати, однак не змирився з царською сваволею і підступністю. Обрав правду, тісний і тернистий шлях страждань, відкинувши та зненавидівши беззаконня.

Попри всю несхожість доль і біографій, історичних обставин життя й діяльності, у святого праведного Петра Калнишевського є щось спільне з гетьманом Іваном Мазепою та мучеником, поетом Данилом Братковським. Усі троє були високоосвіченими, заможними людьми, посідали певне суспільне становище і, всі троє, на старості знайшли в собі мужність покласти життя на вівтар боротьби за найкращий Божественний дар – свободу. В цьому уподібнились вони святому пророкові Мойсею, який вивів свій народ з неволі до свободи[9].

Їхня мужня витримка і страдницький подвиг лякали царат, навіть мерт-

[9] Українського шляхтича, колишнього депутата польського сейму, одного з ідеологів повстання Семена Палія – Данила Братковського польська шляхта стратила лютою смертю 26 листопада 1702 року в Луцьку.

вими вони були здатні будити народ до повстання за правду. Недаремно Г. Потьомкін аж до своєї смерті періодично запитував Синод, чи живий ще останній кошовий. Так і помер, не дочекавшись смерті столітнього старця. Господь любить своїх обранців і обдаровує довголіттям, щоб вони побачили праведні суди Його ще за свого земного життя.

Відомо, що праведник Петро Калнишевський хотів діждати кончини у Межигірському Спасо-Преображенському монастирі. Він був дійсно козацьким. Тут доживали свій вік справжні лицарі духу, віри і свободи. Але злобні підступи сильних світу цього не дали здійснитися цій мрії кошового отамана. Петро Калнишевський доживав своє страдницьке життя у Соловецькому монастирі, у кам'яному напівпідвальному сирому холодному казематі. Очевидці так описували камеру ув'язненого праведника: «Перед нами маленькі, аршина в два, двері з крихітним віконечком посередині: двері ці ведуть до житла в'язня, куди ми і входимо. Воно має форму лежачого урізаного конуса з цегли завдовжки аршина чотири, завширшки сажень, висоти при вході три аршини, у вузькому кінці – півтора. При вході праворуч ми бачимо лаву-ложе в'язня… На другому боці – залишки розламаної печі. Стінки… сирі, плісняві, повітря затхле, сперте. У вузькому кінці кімнати знаходиться маленьке віконце вершків шість у квадраті, промінь світла, наче крадькома, через три рами і двоє ґрат тьмяно освітлює цей страшний каземат. При такому світлі читати можна було в найсвітліші дні й то з великим напруженням зору. Якщо ув'язнений намагався крізь це вікно подивитися на світ Божий, то його погляду відкривалося саме кладовище, що знаходиться просто перед вікном. Тому, хто пробув близько півгодини в задушливій атмосфері каземату, стає душно, кров приливає до голови, з'являється якесь безмежне

відчуття страху. У кожного, хто тут побував, навіть найсуворішої людини, мимоволі виривається з грудей якщо не крик жаху, то тяжке зітхання і з язика злітає запитання: "невже тут можливе життя! Невже люди були настільки міцні, що зносили роки цього домовинного існування»[10].

Тюремний режим праведного Петра Калнишевського відзначався особливою суворістю. За переказами, останнього кошового виводили з камери до церкви лише тричі на рік – на Великдень, Преображення і Різдво Христове. Але в архівах не знайдено підтвердження навіть цього «послаблення». Влітку праведника Божого позмінно охороняли чотири солдати. При інших в'язнях таких охоронців було по двоє. Взимку біля 15-го каземату чатувало троє, біля всіх інших – по одному.

[10] Цит. За: Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…». – С. 95, 96.

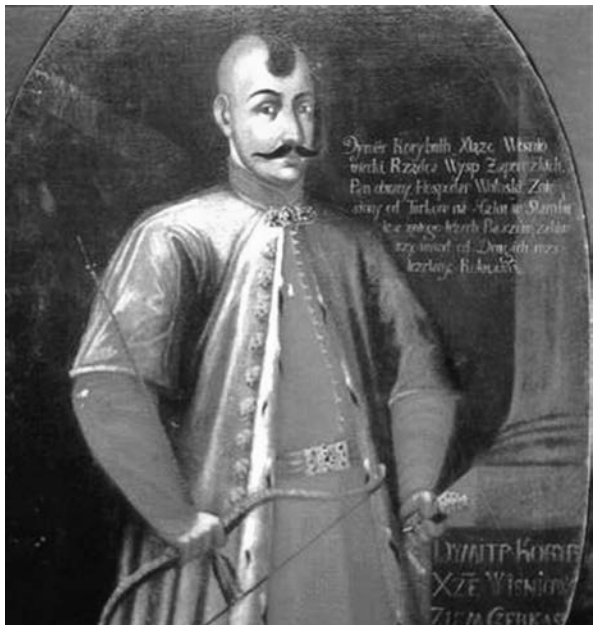

Лише указом нового імператора Олександра I від 2 квітня 1801 року святому Петру Калнишевському було «даровано прощення» і надано право обрати собі місце проживання на свободі за власним бажанням.

Старожили монастиря розповідали Дмитрові Яворницькому, який розшукував могилу останнього кошового, що «після нього залишилося в камері понад два аршини нечистот, що, просидівши у в'язниці такий тривалий час, він здичавів, став похмурий і втратив зір: що в нього, як у звіра, виросли пазурі, довга борода і весь одяг на ньому, кафтан з ґудзиками, розпався на шматки і спадав з плечей». Від нього тхнуло землею, але він не втратив розуму. Ще раніше ув'язненого бачили соловецькі рибалки і його зовнішній портрет описали так: «Росту средняго, старый видом, седастые волосы и волос обсекся: видно, что много сидел. Борода не долга, белая… Говорил он не так чисто, как по-русски». Протягом всього часу ув'язнення праведник був одягнений у козацьке вбрання, в останні роки життя мав на собі китайчатий синій сюртук з олов'яними ґудзиками в два ряди або червоний кармазин. Завжди розмовляв українською мовою. Поводив він себе смиренно і побожно, чим здобув повагу чернецтва.

Останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський відмовився повертатися в Україну. 7 червня 1801 року він у листі до архангельського губернатора Мезенцева не без іронії дякує за звільнення і просить дозволити йому «в обителі сій чекати з спокійним духом кінця свого життя, що наближається, бо за 25 років перебування в ув'язненні він до монастиря цілком звик, а свободою і тут насолоджується повною мірою». Його рішення відповідало давньому козацькому звичаю залишатися на схилі літ при монастирі. Архимандрит, побачивши поважного старця в трапезній одного разу, не втримався, щоб сказати: «Древній ти, землею пахнеш».

Святий праведний Петро Калнишевський відійшов до Господа 31 жовтня 1803 року за старим стилем. Ченці монастиря поховали його на почесному місці – на південному подвір'ї Спасо-Преображенського собору при Успенській церкві, поруч з могилами видатного російського публіциста XVII ст. Авраамія Паліцина і соловецького архимандрита Феодорита. А в 1856 році на могилі Петра Калнишевського встановили плиту, викарбувавши в епітафії короткий нарис життя кошового: «Здесь погребено тело в Бозе почившего кошевого бывшей грозной Сечи казаков отамана Петра Калнышевского, сосланного в сию обитель по высочайшему повелению, снова был освобожден, но уже сам не пожелал оставить обитель, в коей обрел душевное спокойствие смиренного христианина, искренно познавшего свои вины. Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу, 112 лет

от роду, смертью благочестивою, доброю».

Точне місцезнаходження могили нам невідоме. У 20-х – 30-х роках ХХ ст. на монастирському цвинтарі були табірні городи. До наших днів дійшла надмогильна плита з написом. У 1923 році жахлива пожежа поруйнувала багато архітектурних пам'яток Соловецького монастиря. Тільки у 70-х роках минулого століття почав функціонувати у стінах монастиря державний історико-архітектурний музей-заповідник і плита була взята на облік працівниками установи, як пам'ятка. Тому тепер ніхто не знає достеменно про місце поховання святого праведника.

Пам'ять про угодника Божого не стерлась у славних нащадків козацького роду. За роки державної незалежності України його ім'я повернуто з небуття. Про Петра Калнишевського написано чимало книг історичного та художнього змісту. На його малій батьківщині, у Пустовійтівці, відроджено дерев'яну Свято-Троїцьку церкву коштом нащадків славного козацького роду – Петра і Віктора Ющенків. Ім'ям святого названо Роменський колегіум.

Святості останнього кошового отамана Запорозької Січі не можуть заперечити навіть ті, хто не дуже волів би бачити Петра Калнишевського серед собору українських святих. Він показав найвищий приклад смирення і терпіння, великої любові до Бога і свого народу. Він воістину був справжнім миротворцем. Таких Господь не залишає і вписує у книгу життя вічного. Його ж молитвами, Господи, помилуй нас і збережи нас у єдності й любові до отчого дому, як колись і святий апостол Павло взивав до Тебе: «Я жадав би сам бути відлученим від Христа за братів моїх, рідних по плоті…» (Рим 9. 3). Так само і святий Твій праведник мав велику любов до свого народу. Тому й обрав страждання, щоб перемогти неправду і беззаконня. Ув'язнився, щоб визволитися. Смирився, щоб піднятися. «О глибино багатства, і премудрости, і розуму Божого? Які незбагненні суди Його і недослідимі путі Його! Бо хто пізнав розум Господній? Або хто був порадником Йому? Або хто дав Йому наперед, щоб Він мав віддати? Бо все від Нього, Ним і для Нього, Йому слава повіки, амінь». (Рим 11. 33–36).

Використана література

1. Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…» / Д. Кулиняк. – К., 2004

2. Апанович Ф. Гетьмани і кошові отамани Запорозької Січі/ Ф. Апанович. – К., 1993

3. Ніколайчик Ф. Родина калнишевського / Ф. Ніколайчик // Киевская старина – 1892. – число 5.

4. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків / Д. Яворницький. – Т 1–3. – К., 1990.

5. Яворницький Д. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / Д. Яворницький. – К., 1995.

6. Гісцова Л. До портрета П. Калнишевського / Л. Гісцова // Архіви України. – 1991. – число 3.

7. Грабовський В. Петро Калнишевський – останній кошовий отаман Запорозької Січі //Україна козацька держава / В. Грабовський. – К., 2004. – С. 184–187.

8. Коцур В. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття / до 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського / В. Коцур, А. Коцур. – К.; Переяслав-Хмельницький, 2004.

9. Сушинський Б. Козацькі вожді України / Б. Сушинський. – Т. 1–2. – Одеса, 2004.

10. Струкевич О. Останній кошовий Запорозької Січі / О. Струкевич // Дві Русі. Україна incognito / за заг.ред. Л. Івшиної. – К., 2003.

11. Сюндюков І. «Українська політика» Катерини Другої І. Сюндюков // Дві Русі. Україна incognito. – К., 2003.

12. Історія українського козацтва. – Т. 2. – К., 2007.

Данило Кулиняк, заслужений журналіст України, письменник, директор Всеукраїнського благодійного фонду ім. Петра Калнишевського

ПРАВІЧНА ПАМ'ЯТІ РІКА

Наш мікроавтобус котиться маловідомою лісовою дорогою – повз «пам'ятки Чорнобильської катастрофи»: порослі лісом розвалені хати, повз промислові споруди… Тримаємо курс до таємничого хреста, що зберігся на березі річки Уж, або, як її тут називають, Уша, на межі «зони відчуження і безумовного відселення» в Поліському районі Київщини. Ми – це невеличка імпровізована народознавча експедиція Всеукраїнського Благодійного Фонду імені Петра Калнишевського на чолі з головою правління Фонду Іваном Рішняком, письменницею, заслуженою журналісткою України Наталею Околітенко, поетесою і натоді головним редактором газети «Культура й життя» Людмилою Гнатюк, філологом Валентиною Рішняк, письменником Володимиром Коскіним, директором Ірпінського краєзнавчого музею Анатолієм Зборовським та автором цих рядків. Дорогою до нас приєднується провідник – місцевий краєзнавець Олександр Солодар. З собою веземо сотні примірників книг для бібліотек Поліського району.

На хресті ще можна розібрати вибиту дату – 1503 та залишки якогось напису. Ось що розповідається про події, які колись тут відбулися, в «Хроніці польській-литовській-жмудській і всієї Русі» Матвія (Мацея) Стрийковського, виданій в Кенігсберзі 1582 року: «той же осени 1503 на реке Уше Князь Федор Иванович Ярославович и Князь Юрий Иванович Дубровицкий и князь Григорий Глинский, староста Овруцкий, сточили битву с Татарами перекопскими, и там по допущению Божію, поражено было войско литовское от Татар и убит князь Григорий Глинский и при нем Горностай». Отож, хрест цей – на братській могилі, де разом з іншими полеглими в битві з татарами упокоївся і прах князя Григорія Глинського – одного з представників незалежного могутнього українського князівського роду XI-XVI століть.

Історична назва цієї місцини – Заушшя. Нині вона призабута, а колись це був густо населений багатий край, захищений лісами й рікою від ворожих набігів, і заушанська знать була помітною силою в житті литовсько-польсько-руської держави.

Я вперше побував на місці забутої битви в день Чорнобильської катастрофи в квітні 1986, вдруге аж через 27 років, пізньої осені 2013-го. За ці роки узлісся заросло й місцина здичавіла остаточно, а хрест вгруз у землю десь на півметра. Розташований на узвишші заболоченої заплави та ще й на насипному кургані, він – наче оберіг над берегами Вічності. От тільки рушників на ньому не було – мабуть, повмирали дві сестри-полячки з лісового хутора, котрі доглядали за ним.

Прийшли до цієї маловідомої могили як на прощу, щоб вшанувати пам'ять полеглих і нагадати про них сучасникам – адже ж 510 років тому тут, на переправі біля броду через річку Ушу, неподалік

села Тараси, відбулася кривава січа між ордою перекопських татар, які перед тим знищили містечко Вовчків, і об'єднаним польсько-литовсько-руським військом. Історична подія за участю князя Глинського прямо пов'язана з тяглістю ідеї української державності.

Між іншим, саме Мацей Стрийковський у своїй «Хроніці» вперше назвав давньоруських дружинників «козаками», це ж визначення він застосовує і щодо воїнів великого князя литовського Ольгерда Гедеминовича.

Без князів Глинських історія України була б неповною. Один з них, як ми вже знаємо, Григорій, загинув за Україну в бою з татарами. Другий, черкаський намісник, князь Богдан Глинський,1498 року зі своїми «козаками» – а саме так назвав його воїнів ще й татарський хан, напав на татарську фортецю Езі (Очаків) … Та чи не найяскравішою постаттю серед них був князь Михайло Глинський, про якого ще Микола Аркас у своїй «Історії України-Русі» писав: «… Глинський розбив татар дощенту і здобувши собі великої слави та відчуваючи в собі силу, задумав одірвати Україну… од Польщі й самому зробитися Великим князем українським». Тож, як продовжує цю ж думку Богдан Сушинський, « в повстанні, яке він підняв 1508 року, намагаючись від'єднати українські землі від Литви, а відтак від Польщі, брали участь загони козаків… Михайло Глинський віднаходить спільників серед місцевих українських аристократів і починає збирати військо. Метою повстання було, на першому етапі, створення великого князівства Київського, навколо якого згодом можна було б збирати землі, що входили свого часу до складу Русі-України».

Повстання через зраду начебто союзників М. Глинського зазнало поразки, хоча спочатку здобуло низку серйозних перемог. Але це було чи не першим суто

Хрест на братській могилі, де разом з іншими полеглими в битві з татарами упокоївся і прах князя Григорія Глинського

Герб князів Глинських

українським повстанням за створення української держави. І було б справедливо, коли б ми утвердили в історії України те місце, на яке ця історична постать заслуговує.

Михайло Глинський походив з давнього татарсько-українського роду, нащадок хана Мамая, один із синів якого прийняв християнство і загніздився в містечку Глинську (нині Сумська область). Михайло Львович виховувався при дворі німецького імператора Максиміліана, здобув прекрасну європейську освіту. Згодом служив Альбрехту Саксонському, польському королю. Після поразки повстання 1508 року за створення української держави у формі окремого князівства оселився в Москві. 1526 року його племінниця Олена Глинська вийшла заміж за великого князя московського Василя III і стала матір'ю царя Івана IV, більше відомого як Іван Грозний. Командував московськими військами у війні з Литвою і Польщею. Чи не найосвіченіша людина при дворі московського царя, він був одним з найвпливовіших політичних діячів того часу, талановитим полководцем. Та давня мрія про створення незалежної української держави не полишала його, і для її реалізації він розпочав таємні перемовини з польським королем Сигізмундом. 1534 року за участь у змові проти тодішнього московського уряду був заарештований і невдовзі у віці 64 роки помер у тюрмі.

Рід Глинських (Мамаєвичів, Лексад) залишив великий слід в історії. Їх досі пам'ятає древнє містечко Глинськ над Сулою, що на Роменщині, звідки вони вирушили у широкий світ.

… Ми попрощалися з хрестом до весни наступного року, коли плануємо повернутися сюди знову для докладнішого обстеження цієї історичної пам'ятки і створення телевізійного фільму. А поки що…

Хрест кам'яний вже кілька
сотень років
Безмовно тужить в лісі над Ужем.
Колись тут, кажуть, бій
гримів жорстокий
Між татарвою й нашими. Уже
Ніхто не скаже, хто під ним і скільки:
Між нами і загиблими – віки.
Час забуття тамує все. Та тільки
Пов'язує на хрест хтось рушники.
Під ним – барвінок й тихі теплі квіти,
Під ним – правічна пам'яті ріка.
А на хресті, мов крила перебиті,
Під вітром мають поли рушника.
Коли на нього глянути здалека,
Із лугу, що між лісом і селом,
Той хрест, немов скалічений лелека
Все стріпує і стріпує крилом.
В той перший день
чорнобильського лиха,
Коли ще кожен жив, як досі звик,
Так само з вітром гомонів щось стиха
Той вишитий і вицвілий рушник
Немов ніщо на світі не змінилось…
Що сталося – сказать не міг ніхто.
Та доля багатьох уже звершилась…
Земля моя під кам'яним хрестом,
Пов'язана поліським рушником!
Хай грішні ми. А ти чим завинила?

Людмила Гнатюк, поетеса, сценарист, громадський діяч

ДОРОГА ДО КАЛНИША

На жаль, Людмила Петрівна Гнатюк в січні цього року полишила земний світ... Але одна із великих справ її життєвого подвигу – прокладання дороги до Калнишевського – залишиться у помислах і справах інших самовідданих дослідників звитяжного шляху Великого Кошового Петра Калнишевського. Ця публікація є даниною світлій пам'яті Людмили Петрівни

Роменщина… Мальовниче село Пустовійтівка – вотчина останнього кошового Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського. Скільки років я прагла побачити власноч і відчути землю, яка подарувала світові цю легендарну постать!.. Нарешті! Ступаю на пустовійтівський ґрунт і – чи від надмірного хвилювання, чи від магії давно минулих літ – од підошов до маківки струмом пронизує: збулося! Назустріч вийшов сам Калниш! Хай з бронзи – не з плоті, але віє від його велетенської постаті таким правічним, таким невмирущим, що подих перехоплює! «112 років! От козарлюга!» – від захоплення хвилею на хвилю накочуються думки. Та як не захоплюватись, як не дивуватись силі й незламності духу козацького?! От де приклад для наслідування! І це ж наше коріння, наша генетика, козацька, українська! Саме завдяки таким чи подібним відчуттям багато років тому, коли я вперше дізналася про унікальну долю Петра Калнишевського, і народився вірш-присвята, який згодом знайшов місце у збірці поезій «Я перестала розуміти світ…»

Петрові Івановичу Калнишевському

Які б ми не були: голодні, кволі…
Могли б зробити вибір нелегкий –
Могли б отак відмовитись від «волі»,
Як Калнишевський –
в`язень Соловків?…
Отой Петро, отаман запорозький,
Останній із отаманів Січі,
Який лиш стінам,
стінам монастирським
Життєві рештки немочі вручив …
Лиш монастирським стінам і могилі
Скупу сльозу відкрив отой один –
нехай нащадки пам`ятають в силі,
Бо він – отаман. Він – Іванів син.

«Нехай нащадки пам'ятають в силі…» – так я намагалася пояснити причину, за якої 110-літній (!) Петро Калнишевський відмовився, після 25-річного ув'язнення, по звільненню, згідно з указом від 2 квітня 1801 року, підписаним Олександром І, залишити Соловки та повернутися на рідну землю. Впевнена, що він хотів лишити прийдешньому поколінню ті сторінки історії, які б спонукали на розбудову, на державотворення – сторінки гетьманства могутнього Калнишевського до тої трагічної ночі 4 червня 1775 року, коли зненацька військa імператриці Катерини ІІ оточили Січ. Нелегко було Калнишу приймати рішення здати Січ без бою – але Він, військовий і політичний Діяч, організатор освоєння земель Нижнього Подніпров'я, Він, який в дикому запорозькому степу спромігся створити козацькі поселення (45 сіл та 1600 хуторів!), Він, єдиний, якого люди обирали отаманом 10 разів поспіль, Він не міг допустити безглуздого кровопролиття (100 російських

солдатів на одного козака!), бо тисячі життів переважили гетьманські амбіції. Дехто з радикалів, як тоді, так і досі, дорікають Калнишевському за це рішення, але на те вони й радикали. Не зважившись на перемоги, які здобуло своїм геройством військо козацьке для царського трону в боях з кримськими татарами й турками у російсько-турецькій війні 1768–1774 років, про що свідчать чисельні подяки й нагороди, які ж сама милостиво і визначала гетьманові, як видатному військовому діячеві, російська цариця, не на жарт налякана запорозькими вольностями, які, з подачі Григорія Потьомкіна, являли собою неабияку загрозу трону російському, вона, не вагаючись, видала наказ про ліквідацію Запорозької Січі, а 85-річного кошового Петра Івановича Калнишевського, за катеринським велінням, закайданили і кинули до каземату кріпацької в'язниці на Соловеццьких островах… В цьому «кам'яному мішку» останній козацький отаман катувався 16 років, після чого ще 9 років життя перебував у, так би мовити, звичайній камері. Вже сліпому і хворому була йому «дарована» свобода… Так лишився наш Калниш з тою «свободою» на Соловках до останнього дня свого. Отака невигадана доля… Отака сторінка нашої минувшини… Отак творилася історія України… І сьогодні на головному подвір'ї Соловецького Кремля перед Преображенським собором можна узріти гранітний надгробок з написом, який викарбували соловецькі ченці: «Здесь погребено тело в Бозе почившего кошевого бывшей некогда Запорожской Сечи грозной Сечи казаков атамана Петра Калнышевского, сосланного в сию обитель по высочайшему повелению в 1776 году на смирение. Он в 1801 году, по высочайшему же повелению, снова был освобожден, но уже сам не пожелал оставить обитель, в коей обрел душевное спокойствие смиренного христианина, искренно познавшего свои вины. Скончался 1803 года, октября 31 дня, в субботу, 112 лет от роду, смертью благочестивою, доброю» (мовою оригіналу). Про Калнишевського можна говорити і говорити, але краще знайти час і від стольного Києва через Чернігівщину

Мітинг-реквієм біля пам'ятника Петру Калнишевському

до Сумщини по дорозі, гаптованій розкішним липневим зелом (сьогорічне літечко досхочу наділило і сонечком, і вологою), вирушити до церкви Святої Трійці, закладеної в 1773 році на кошти уродженця с. Пустовійтівка, останнього кошового Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського! Саме так на Петра й Павла я і зробила. До того ж нагода посприяла – науково-практична конференція, зорганізована Всеукраїнським благодійним фондом імені Петра Калнишевського та адміністрацією міста Ромни, приурочена 320-річчю від дня народження великого гетьмана, – Калнишева рада.

Розпочиналася Калнишева рада з відвідин села Пустовійтівка і покладання квітів до монументального пам'ятника П.І. Калнишевському (автори – народний художник СРСР, академік В. Бородай та кінорежисер, скульптор, заслужений працівник культури України Р. Синько). Враженнями від пам'ятника я вже ділилася, хочу тільки доповнити їх неабиякою цікавинкою, яка попервах навіть спантеличила – з-за пам'ятника з'явилася постать могутнього козака в полотняній сорочці, наче пришестя воскреслого гетьмана! І це був не міраж, а реальність, бо в Посуллі розпочалася зйомка фільму про великого кошового «Дике поле» і на роль Калниша, чи то з благословення якоїсь Вищої сили, чи то завдяки особливому професійному баченню кінорежисера Володимира Савельєва, було запропоновано народного артиста України Михайла Голубовича. Кращої кандидатури на втілення образу Калнишевського годі й шукати! Побачивши мою реакцію на Калниша-Голубовича, Володимир Савельєв, до речі, вбраний у вишиту білим по білому сорочку, щиро розсміявся, а я щиро пожалкувала, що збираючись у дорогу і, як завжди, запізнюючись, на свою вишиванку примудрилася вилити вранішню каву і похапцем вскочивши в те, що було ближче під рукою, кулею вилетіла «наздоганяти» час.

При відвіданні місцевого музею приємно здивувало трепетно-дбайливе ставлення пустовійтівців до музейних експонатів, деякі з яких могли б стати окрасою і музеїв столичних.

І, звичайно ж, диво див – церква Святої Трійці, яку ще величають Храмом Калнишевського, відновлена і освячена 14 жовтня 2006 року. У справах Запорозької Січі в Державному архіві в Києві зберігаються матеріали про початок будівництва споруди, де, зокрема, вказано: «5 серпня 1772 р. титарі сторгували 130 дубів для Пустовійтівської церкви». Інший документ свідчить: «Війська запорозького низового пан кошовий отаман Петро Іванович Калниш у селі відомства протопопії роменської Пустовійтівці, в якому він, пан кошовий, народився, від свого кошту власного знову деревяну в імя пресвятої Трійці церкву на місті вольному збудували..» Як бачимо, дбав наш Калниш про духовність люду козацького, окрім церкви в Пустовійтівці, на свій кошт будував православні церкви в Лохвиці, у Петриківцях; фінансував будівництво козацького Межигірського монастиря під Києвом тощо. На знак безмірної подяки і глибокої шани за діяння в духовній сфері, вже в липні 2008 року Православна церква канонізувала праведного Петра і приєднала до лику святих, тож маємо з повним правом величати нашого Калниша святим Петром. Свідомо відкидаю слово «великомученик», бо це не про Калнишевського. Такі особистості, попри всі нелюдські іспити, жертвами бути не можуть, вони можуть бути символом.

«Об'єднуюча постать Калниша» – під таким гаслом відбувалися урочистості у день великого релігійного свята Петра і Павла, у день народження нашого великого кошового.

З Пустовійтівки і господарі урочистих заходів, і гості вирушили до Ромен, де в райдержадміністрації міста мала

відбутися науково-практична конференція, присвячена збереженню пам'яті про останнього отамана Січі і вшанування його славного імені.

До честі роменських керманичів, містечко приємно вразило охайністю і впорядкованістю, а пам'ятник Шевченкові, створений видатним митцем Іваном Кавалерідзе, як на мене, чи не найкращий у світі, змусив зупинитися, підійти і схилити голову…

Учасників конференції Ромни зустрічали козацькими прапорами та народним співом хорового колективу, до якого одразу кортіло долучитися; а дитячі поробки, вишивки та малюнки на виставці, влаштованій в приміщенні адміністрації з коментарями роменських школярів, були зворушливою і напрочуд гарною ноткою свята.

Конференція розпочалася з благословення Божого із вуст священнослужителя і на єдиному диханні тривала протягом кількох годин. А участь у заході брали і міський голова Микола Калашник зі своїм вітальним словом до присутніх; і заступник голови Сумської обласної державної адміністрації Сергій Грицай, який зазначив, що нинішній захід є своєрідним продовженням традицій, закладених на Сумщині щодо вшанування памяті Калнишевського вже чимало років; і діячі науки, культури, керівники громадських організацій, освітяни, журналісти тощо. Всіх називати не буду, бо для бажаючих отримати більш докладну інформацію варто лишень зайти на сайт міста Ромни чи Всеукраїнського благодійного фонду ім. П.І. Калнишевського. Зупинюсь тільки на постаті голови правління Фонду – депутата Верховної Ради України попереднього скликання, мецената, громадського діяча і просто хорошої людини з хліборобською душею і потребою робити добро, постаті Івана Рішняка. Про Івана Миколайовича говорять: «Допоки в Україні є такі гармонійні особистості, як Іван Рішняк, доти житиме віра у її щасливе майбутнє». І ці слова, повірте, не пустопорожні, без загравань. Мені особисто довелося в цьому переконатися, заочно звернувшись до Рішняка за благодійною допомогою для проведення театралізованої програми «Таланти третього тисячоліття» в НСПУ (Національній спілці письменників України) та презентації літературного альманаху «Вітрила 2000» в Українському Домі – жодного разу відмови не було. А те, що робить Іван Рішняк разом зі своєю чарівною дружиною Валентиною Михайлівною для обездолених діток, гідне доземного уклону. Про діяльність Івана Миколайовича, думаю, будемо говорити ще не раз, а поки не можу не сказати хоч кілька слів про його меценацьку діяльність у Фонді імені Петра Калнишевського: і про сприяння у виданні літератури патріотичного спрямування, і про допомогу у придбанні експонатів для музеїв, і про підтримку наших митців, і особливо про головну концепцію роботи фонду – відродження історичної правди, формування гідності та самодостатності у наших громадян на кращих зразках діяльності видатних постатей українських державників, таких як Петро Іванович

Підбиття підсумків конференції в приміщенні міської ради, м. Ромни

Калнишевський. Свідченням вище мовленого є сьогоднішні святкові урочистості, наша науково-практична конференція з нагоди 320-річчя від дня народження великого Калниша, де головує Іван Миколайович Рішняк.

Група учасників мистецького пленеру в Ромнах біля пам'ятника Т. Шевченку

Хочеться зазначити, що виступи учасників конференції були переважно змістовними та лаконічними. Державотворець, отаман, діяч, гетьман, герой, святий, патріот – от слова, які домінували у виступах. Органічно вкраплялися слушні пропозиції нагородження достойників і виступи художніх колективів. Присутні мали змогу переглянути науково-документальний фільм «Повернення Петра Калнишевського» та «Святий з Пустовійтівки».

Не можу не згадати про відсутнього фізично за непередбачуваних обставин директора Фонду ім. П.І. Калнишевського, журналіста, письменника, громадського діяча, автора книжок «Від Калниша вісті» та «Лицар Дикого поля», справжнього козака – Данила Кулиняка, який запросив мене на роменські урочистості. Читайте Данила Кулиняка – дізнаєтесь все, чи принаймні майже все про постать Калнишевського, бо він, Данило, – чи не основний дослідник і першовідкривач доби останнього отамана Запорозької Січі. Окрім вищезгаданих творів, Данило Кулиняк – автор багатьох книжок та більше трьох тисяч публікацій в українських та зарубіжних ЗМІ, але про це, при нагоді, більш масштабно, відповідно масштабності самого Данила.

Коли по закінченні заходу не хочеться розходитись – можна з певністю стверджувати: час пройшов не марно, і прийняте учасниками конференції Звернення до українського народу та керівництва держави буде почуте і підтримане. А завершення було, як і належить, з щедрим застіллям і козацькою піснею. Гідне завершення. Українське.

Ще чимало значних моментів я не встигла висвітлити: і про шедевр українського золотарства – Євангеліє у срібній оправі, виготовлене у 1760 році київським майстром Іваном Равичем й подароване Калнишевським церкві Святої Трійці, яке нині зберігається у Роменському краєзнавчому музеї; і про славнозвісний Іллінський ярмарок, другий за значенням в Російській імперії, який за царським указом із 1852 р. був переведений до Полтави; і цих «і» стільки, що важко або навіть неможливо осягти значущість багатогранної постаті останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського – великого будівничого, який заклав перші цеглинки у розбудову українського державотворення.

Але вшанування пам'яті великого гетьмана тільки-но розпочалося і триватиме, при підтримці офіційних вищих органів держави, до святої Покрови – головного свята українського козацтва. Отже, маємо час і поміркувати, і послухати, і висловитись, чого щиро бажаю всім нам – нащадкам великого кошового Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського.

Валерій Білоха,
голова Роменської районної державної адміністрації

Сергій Салатун,
Роменський міський голова

Народ, який знає і шанує свою історію – непереможний. Більше того, коли історію народу творять такі визначні особистості, як наш славний земляк – лицар українського духу, державотворець і козацький Гетьман, дипломат, громадський діяч і благодійник Петро Іванович Калнишевський, котрий своєю яскравою постаттю увійшов в історію українського державотворення. Його приклад служіння національній ідеї та незламність українського духу завжди надихатимуть як нинішнє, так і прийдешні покоління, на звитяжну боротьбу заради перемоги добра і справедливості в Україні та утвердження нашої держави на міжнародній арені.

КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ – ЛИНЕ ЙОГО СЛАВА З ДАЛЕЧІ ВІКІВ!

З метою піднесення в суспільстві духу патріотизму, виховання підростаючого покоління на кращих зразках національних культурних цінностей та збереження народної пам'яті про славного сина України Петра Івановича Калнишевського у 1991 році на Роменщині було започатковано районне свято козацької слави, яке, згідно з розпорядженням Президента України від 14 листопада 2005 року «Про заходи щодо вшанування пам'яті останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського» відтоді щороку проводиться в селі Пустовійтівка Роменського району як Всеукраїнське козацьке свято «Калнишева Рада».

Протягом десяти років існування свята батьківщину останнього Кошового Запорозької Січі П.І. Калнишевського відвідали десятки тисяч гостей з усіх куточків України та інших держав – майстри мистецтв, творчі професійні та аматорські колективи, історичні діячі, науковці, представники громадськості та красного письменства.

Зазвичай, урочистості на батьківщині славного кошового Запорозької Січі Петра Калнишевського у селі Пустовійтівка проходять 12–14 липня (це вірогідний день народження Калнишевського). Традиційно, свято розпочинається духовним молебнем біля церкви Святої Трійці, що була збудована коштом Кошового наприкінці XVIII століття.

Щороку біля пам'ятника легендарному землякові проходить посвята молодого поповнення у козаки. Нинішні

спадкоємці віковічних традицій за козацьким звичаєм виголошують клятву на вірність Україні-неньці, цілують хрест, знамено і шаблю та отримують три символічні удари канчуком від найстарішого козака.

Одним з найяскравіших моментів свята «Калнишева рада» є фестиваль козацької пісні «Дивограй», в якому беруть участь кращі професійні, аматорські колективи та окремі виконавці козацьких пісень. Зокрема, народний академічний хор ім. Г. Верьовки, Київський академічний театр українського фольклору «Берегиня», гурти «Козацькі забави», «Гайдамаки», вокальне тріо «Золоті ключі», народні артисти України – Анатолій Матвійчук, Тарас Петриненко, Тетяна Горобець, заслужені артисти України – Жанна Боднарук, Леся Горова, кобзарі Василь Нечепа, Тарас Компаніченко, наші земляки Микола Мошик і Олександр Триус.

Щороку прадавніми історичними стежинами Посулля крокують міжнародні художні пленери. Живописці з різних міст України, Росії, Білорусі, Придністров'я мають можливість творити та спілкуватися у нашому прекрасному краї. Білорусь репрезентував майстер пензля Олександр Лубневский, російське арт-мистецтво – Анастасія Духаніна, Придністров'я – Сергій Панов.

Україну в пленері представляли роменські художники Сергій Півторак, Надія Полуян-Внукова, Микола Самохін, із Сум – Іван Гапоченко, Євгенія Сакалюк, Володимир Сакалюк – з Одеси, Марина Рожнятовська, Віра Варвянська – з Полтави, Оксана Корнієнко – з Чернігова, Карина Волошко – з Харкова. У різноманітних художніх інтерпретаціях постали історичні та архітектурні пам'ятки, краєвиди Калнишевого краю.

Вдячні земляки вшановують пам'ять українського великомученика, у 1991 році на честь 300-ліття встановили перший в Україні пам'ятник П.І. Калнишевському. Отаман змальований з гетьманською булавою в руці. Автори пам'ятника – академік В. Бородай і скульптор Р. Синько. Пам'ятник встановлено біля села Пустовійтівка, де він народився. А на трасі Київ – Суми – пам'ятний знак, на якому позначено, що до рідного села Калнишевського – 2 кілометри,

На святі козацької слави «Калнишева рада»

Виступ бандуриста Віталія Гурнака

а до Соловків – 1550 кілометрів. У Ромнах, на Покровській горі, де Калнишевський колись побудував своїм коштом велику і гарну церкву, споруджено на його честь пам'ятний знак з барельєфом кошового отамана.

Ім'ям Калнишевського названо одну із вулиць міста. Перший в Україні пам'ятник П.І. Калнишевському встановлений у 1991 році на честь 300-ліття земляка. Отаман змальований з гетьманською булавою в руці. Автори пам'ятника – академік В. Бородай і скульптор Р. Синько.

2008 року Помісний Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату у зв'язку з 1020-літтям Хрещення Київської Русі-України благословив приєднати праведного Петра Багатостраждального (Калнишевського) до лику святих для загального церковного шанування, занести його ім'я у православний церковний календар, чесні останки праведного Петра вважати святими мощами та віддати їх на волю Божу. Собор благословив будівництво храмів на його честь.

Пам'ять праведного Петра Багатостраждального вшановують 14 (1) жовтня, у день Покрови Пресвятої Богородиці, покровительки козацтва.

25 грудня 2014 року Українська Православна Церква Московського патріархату приєднала до лику святих Петра Калнишевського.

Наш святий обов'язок – пам'ятати і передавати із покоління в покоління ім'я Петра Івановича Калнишевського як борця за українську державність.

З висоти погляду сучасного українського націотворення Петро Калнишевський передусім бачиться першим, хто, розуміючи неможливість політичної свободи без економічної, запровадив повномасштабне землеробство на степовому просторі південної України. Петро Калнишевський є гордістю українського народу, ним може пишатися все людство як чудовим взірцем особливої, надзвичайної, нескореної людини.

Нагородження учасників мистецького пленеру

П.І. КАЛНИШЕВСЬКИЙ – У ПАМ'ЯТІ ЗЕМЛЯКІВ

Іван Абаровський, директор Недригайлівського краєзнавчого музею

У 2016 році виповнюється 325 років від дня народження П.І. Калнишевського, останнього кошового отамана Запорозької Січі, талановитого політика, мудрого воєначальника, умілого господарника, щедрого благодійника.

Він народився у липні 1691 р. в селі Пустовійтівка Роменської сотні Лубенського полку (нині Роменського району Сумської області).

Вже на середину XVIII ст. обіймає він на Січі найвищі старшинські посади: похідного отамана, військового осавула та судді, виконує відповідальні дипломатичні місії, захищає інтереси війська Запорозького в Петербурзі.

У 1762 р. вперше обирається кошовим отаманом Запорозької Січі.

Невдовзі, під тиском російського уряду, його усувають від влади.

Пізніше, протягом 1765–1775 рр., всупереч царській волі, знову очолює козацьку республіку. Вперше за її історію обирався на посаду кошового 10 років поспіль.

Калнишевський був високоосвіченою людиною, добре розумів мистецтво, сприяв розквіту духовного життя в Україні. Він особисто турбувався про заселення запорозьких земель вихідцями саме з України, а не чужинцями.

Відкривав на Запорозьких землях нові школи. Виділяв кошти на їх утримання.

На власні кошти побудував церкви у Ромнах, Лохвиці, Пустовійтівці, Межигірському Спасі, Петриківці, на Запорожжі. Він не лише будував православні храми, але й дбав про їхнє художнє оформлення, замовляв різьблені іконостаси, книги.

На його замовлення було виготовлене Євангеліє в срібній оправі з позолотою, створене відомим київським майстром Іваном Равичем, яке подарував церкві Святої Трійці свого рідного села.

Важко переоцінити історичну вагу постаті останнього кошового отамана Запорозької Січі для піднесення державницьких ідей, відновлення прав і вольностей українського народу, посилення ролі місцевого самоврядування.

У незалежній Україні повернулося із забуття славне ім'я уродженця Посульського краю.

На вшанування його пам'яті в селі Пустовійтівка створений історико-меморіальний комплекс Петра Калнишевського. Діє в Пустовійтівці і музей Петра Калнишевського, що входить до структури Державного історико-культурного заповідника «Посулля».

У залах музею експонується багато матеріалів, що розповідають про історію Калнишевого краю, тернистий життєвий шлях останнього кошового отамана Запорозької Січі.

Серед оригінальних експонатів – артефакти первісних, скіфських, слов'янських часів, знамените на весь світ Євангеліє, подароване Петром Калнишевським Пустовійтівській церкві в 1762 році, унікальна колекція зброї XVII-XVIII ст. Артилерія представлена гарматою та мортирою. Саме гармата дуже зручна для ведення ближнього бою. Такі гармати – винахід козацтва, що

Свято-Троїцька церква у с.Пустовійтівка, споруджена коштом Петра Калнишевського в 1773 р.

через 100 років еволюціонував у розповсюджений в європейських арміях лафет.

П.І. Калнишевський володів цією зброєю і мав неабиякий хист стратегії і тактики ведення бойових дій. Зважаючи на такі якості, він неодноразово очолював різні військові загони козаків, які ходили в небезпечні походи проти турок і татар.

В експозиції представлені парсуни гетьманів України (XVIII ст.). Саме з історією Роменщини були пов'язані імена гетьманів Івана Самойловича та Павла Полуботка.

Роменський художник Сергій Півторак подарував музею Петра Калнишевського виконаний ним в 2012 р. список з ікони Покрови Пресвятої Богородиці з фондів Конотопського краєзнавчого музею ім. Олександра Лазаревського. Особливий, притаманний тільки Україні вид ікони, – козацька Покрова. На іконі вималювані дві групи козаків. На чолі першої – на повний зріст отаман Петро Калнишевський, а другої – суддя І. Глоба. Погляд Калнишевського спрямований до Богородиці. Він молиться до неї про заступництво зі словами: «Молим, покрой нас честним твоїм покровом, избави от всякого зла». Прохання кошового передані на іконі написом.

У 2004 р. І.М. Рішняк – народний депутат України IV скликання (2002–2005 рр.) подарував музею картину художника з Житомирщини Петра Кучука «Соловецький в'язень».

Експонуються, оформлений в стилі петриківського розпису, портрет Калнишевського, який подарував музею художник Ф. Панко, портрет Кошового роботи сумської художниці Світлани Пушкар, картина «Церква Святої Трійці с. Пустовійтівка» місцевого художника Олексія Федька.

Окремий розділ експозиції присвячений вшануванню пам'яті видатного земляка. Інтерес викликає відтворений інтер'єр соловецької тюремної камери, в якій 25 років страждав нескорений отаман, копія надгробку з його соловецької могили.

Музейники відтворили куточок камери, в якій сидів П.І. Калнишевський. Його тюремний режим відзначався особливою суворістю (лише раз, а за іншими даними, тричі на рік його виводили до церкви).

Лише у квітні 1801 р. російський цар Олександр І своїм указом дозволив звільнити сивого кошового з огляду на його старість та як такого, що вже не становив реальної загрози для Російської імперії. Калнишевський принципово не захотів, та, напевне, і не міг нікуди виїздити і доживав віку в монастирі простим ченцем, не без гумору зауваживши, що свободою і тут звик насолоджуватись повною мірою. 31 жовтня 1803 року на 113-му році життя Петра Калнишевського не стало. Похований у найбільш почесному місці Соловецького монастиря, недалеко від вівтаря

соборного Спасо-Преображенського храму.

У 1856 р. на його могилі встановлено надгробну дошку з надписом.

Доля Калнишевського була таємницею до середини XIX ст. Сьогодні його ім'я є одним із чинників духовного відродження. Тому для кожного українця стають святими пам'ятні місця і реліквії, пов'язані з ним.

Нині сяють барвами на синьому тлі небосхилу високі сонцедайні бані Свято-Троїцької церкви у с.Пустовійтівка.

Це одна з найвидатніших пам'яток монументальної дерев'яної архітектури, коштом Петра Калнишевського вона була споруджена в 1773 р. у його рідному селі. У справах Запорозької Січі в Державному історичному архіві м. Києва зберігаються матеріали про початок будівництва споруди, де, зокрема, вказано: «5 серпня 1772 року титарі сторгували 130 дубів для Пустовійтівської церкви». Інший документ свідчить: «Війська запорозького низового пан кошовий отаман Петро Іванович Калниш у селі відомства протопопії роменської Пустовійтівці, в якому він, пан кошовий, народився, від свого кошту власного знову дерев'яну в ім'я пресвятої Трійці церкву на місті вольному збудували…».

За деякими переказами вважається, що церква була споруджена неподалік від хати кошового отамана. Але, як би там не було, досліджуючи пам'ятку у 1901 році, М. Макаренко називав її видатною пам'яткою архітектури доби «українського відродження».

Споруда являла собою 20-метровий трибанний дерев'яний храм, виконаний у найкращих традиціях українського барокового стилю. Вивершували його грушовидної форми главки з визолоченими кованими хрестами.

У 1929 році церкву було закрито і наполовину розібрано. За радянської влади залишки архітектурної пам'ятки слугували то в якості клубу, потім магазину, складу, пункту прийому склотари, доки, зрештою, не були кинуті напризволяще. Лише з початком перебудови залишки церкви, які наприкінці 80-х років XX ст. нагадували скоріше сарай, привернули до себе увагу дослідників, а вже зі здобуттям Україною незалежності, паралельно з виходом із небуття імені самого кошового отамана, що її збудував, церква Святої Трійці в 2006 році знов постала у первозданному вигляді.

Нині дерев'яний храм Святої Трійці продовжує милувати око мандрівника, нагадуючи про козацького отамана, що його збудував, та захоплюючи своїми оригінальними рисами, притаманними для козацького архітектурного мистецтва.

Перед входом до храму – копія тієї надмогильної плити, під якою на цвинтарі Соловецького монастиря знаходився прах Петра Калнишевського. Якраз завдячуючи напису на цій плиті, встановленій земляком козацького отамана, архімандритом Олександром, який певний час був настоятелем монастиря, українській громадськості стало відоме

Копія надмогильної плити, під якою на цвинтарі Соловецького монастиря знаходився прах Петра Калнишевського.

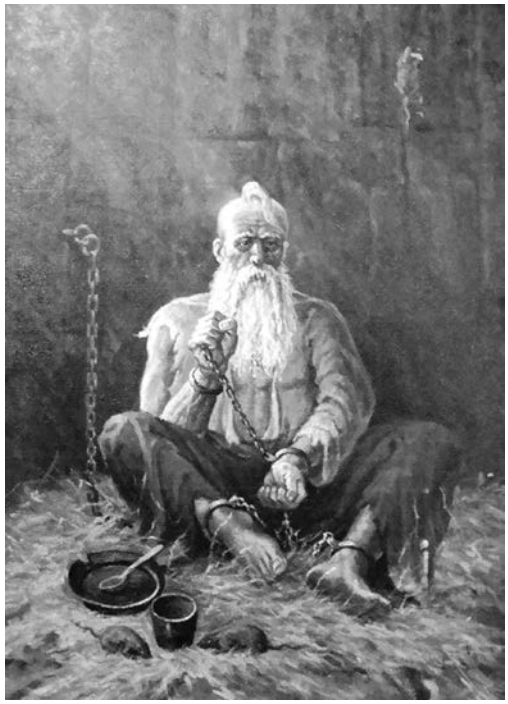

як місце поховання, так і сама сумна доля кошового після ліквідації Запорозької Січі.

Оригінал надгробка залишився на Соловках. Після встановлення радянської влади надгробні плити похованих у монастирі ченців та в'язнів зносилися зі своїх місць, через що встановити точне місцезнаходження поховання небіжчика стало неможливо.

Поблизу відновленої церкви Святої Трійці розташований, обведений тином, клаптик відтвореного класичного для українського села XVIII – XIX ст. пейзажу. На ньому знаходиться віз, яким селяни перевозили колись свій крам, а чумаки подорожували до Криму по сіль; неподалік розміщений колодязь-журавель із колодою-довбанкою для напування коней, покрита очеретом ятка. Центральним об'єктом, що увінчує експозицію майданчика, є стовповий вітряк, який, використовуючи силу вітру як джерело енергії, слугував для перемолу зерна на борошно.

Складовою частиною історико-меморіального комплексу є монумент Кошовому. Скульптори В.З. Бородай та Р.О. Синько вдало втілили у бронзі велич постаті Петра Калнишевського. Кошовий Війська Запорозького зображений в урочистому старшинському одязі. У правій руці він тримає булаву, як уособлення влади отамана, чим автори хотіли показати легітимність його прав. Водночас, ліва рука Калниша притримує шаблю, що говорить про готовність боронити рідну землю від ворогів. Задумливий, стурбований та навіть трохи суворий погляд свідчить про тривожні та сумні думки, що опанували отамана стосовно долі України та її народу.

Треба віддати належне також і архітектору В. Гнєзділову, який так вдало знайшов місце для монументу, що знаходиться на перехресті віх історії України. Стародавні могили символізують козаків, що полягли за незалежність своєї батьківщини; розміщена неподалік церква своєю присутністю ніби освячує поле козацької слави. А кургани сивої давнини, що видніються далі за річкою Сулою, символізують перехід героїчних традицій нашого народу крізь тисячоліття.

Державний історико-культурний заповідник «Посулля» зберігає і примножує велич рідкісних історичних перлин. Щоденна робота науково-творчого складу заповідника спрямована на те, щоб дати можливість відвідувачам осягнути велич історичної постаті П.І. Калнишевського в духовному зростанні нашого суспільства, його моральному вдосконаленні.

То ж нехай славна історія села Пустовійтівки, життя і діяльність останнього кошового Запорозької Січі П.І. Калнишевського стане тим підґрунтям, на якому зростуть нові покоління, підніметься новий світлий подих душі, в якому не буде місця лихому чи злому. Нехай непохитною залишається віра у непереможність української нації, всепереможність Добра і Справедливості.

Олександр Іващенко, бібліотекар Державного історико-культурного заповідника «Посулля»

ЄВАНГЕЛІЄ КАЛНИШЕВСЬКОГО

Золотими літерами до героїчних сторінок історії українського козацтва вписане славне ім'я мудрого державного діяча, досвідченого воєначальника, відомого благодійника і мецената, останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського (1691-1803 рр.), який народився в козацькій родині у с. Пустовійтівка Роменської сотні Лубенського полку (нині Роменського р-ну Сумської обл.).

Займаючи у 2-й половині XVIII ст. найвищі старшинські посади у Війську Низовому Запорозькому, Калнишевський всіляко сприяв подальшому розквіту духовного життя і віри православної на Україні.

Набожний кошовий не лише споруджував власним коштом величні християнські храми, але й дбав про їх художнє оформлення: замовляв різьблені іконостаси, ікони, коштовний церковний посуд, хрести, ризи, книги. На його замовлення виготовлене для Січової церкви двопудове Євангеліє, вартістю близько тисячі російських рублів, рясно оздоблене золотом, сріблом та коштовним камінням [1, 21]. Відомий його щедрий дарунок (коштовний церковний посуд із срібла з позолотою) Єрусалимському патріарху для храму Гроба Господнього [2, 102].

Вже страждаючи в ув'язненні на Соловках, Калнишевський, дбаючи про славу Божу, виділяє гроші на масивний срібний з позолотою запрестольний хрест, вагою більше 5 кг, висотою понад 70 см з написом: «Сей хрест сделан вкладом Петром Ивановичем Кошевым 1794 г.» для Преображенського храму. Сюди ж, після щасливого звільнення з темниці, він жертвує коштовне Євангеліє у срібній з позолотою оправі, загальною вагою більше 40 кг з дарчим написом: «Во славу Божию устроися святое Евангелие в обитель Святого Преображения и преподобных отцов Зосимы и Савватия, соловецких чудотворцев, что на море-окиане, при архимандрите Ионе и радением и коштом бывшаго Запорожской Сечи Кошевого Петра Ивановича Калнышевского 1801 года, а всего весу 34 ф. – 25 зол. (14 кг 347 г одного срібла з позолотою без ваги паперу, дерев'яних дошок обкладинки та оксамиту. Прим. авт.) всей суммы 2435 р.» [3, 62–63].

Не забував Калнишевський і своєї малої батьківщини. Ще будучи військовим суддею, він 1762 року подарував до Троїцької церкви рідного села Пустовійтівки коштовне Євангеліє, яке обійшлося Калнишу в 500 рублів. Загальна вага книги без оправи – близько 12 кг. Понад 16 кг срібла пішло на оправу, довжина якої – півметра, ширина – 34 см, товщина – 10 см. Сама книга московського друку, 1758 року видання, переплетена в дубові дошки, обкладена металевими листами жовтого кольору, на які з великою технічною досконалістю припасоване срібне з позолотою рельєфне карбування різнопланового рослинного орнаменту та сюжетів зі Святого Письма. Корінець оправи та фігурні застібки теж виготовлені з срібла і прикрашені карбуванням.

Середник на чільній дошці Євангелія має обрамоване рослинним орнаментом, карбоване невисоким рельєфом розп'яття, а біля нього по боках Матір Божа, Іван Богослов, за ними лики Василя Великого і Андрія Первозванного. Вгорі над розп'яттям зображена Свята Трійця, а знизу – Іван Златоуст. На наріжниках розміщені євангелісти зі своїми символами. Нижче Івана Златоуста – фігура ангела, а під нею, на позолоченій пластині, дарчий напис: «Сия книга Евангелие изделано коштом войска Запорожского низового судии войскового Петра Ивановича Калнышевского».

На спідній дошці у великому овальному середнику виконана невисоким рельєфом сюжетна композиція, яка складається з зображення Спасителя на хмарах в оточенні янголяток. Права рука його піднята вгору для благословення, у лівій – тримає земну кулю [4, 22–23]. У нижній частині внутрішнього боку спідньої дошки є інший напис: «В церковь Святотроицкую села Пустовойтовки 1762 году. Цена ж оному пятьсот рублей».

А ось як описує мистецьку красу Євангелія відомий дослідник золотарства України козацької доби Марк Петренко: «Творчість українських майстрів стояла близько до народного мистецтва, вони часто наслідували орнаментальні мотиви народної архітектури, різьблення на дереві й камені, тощо… Споріднену з народним мистецтвом орнаментику має срібна оправа з дарчим написом кошового Петра Калнишевського (у наукових колах за книгою закріпилась умовна назва «Євангеліє Калнишевського». Прим. авт.). Тут ми знаходимо орнаментальні мотиви (розетки, пагінці рослин), дуже близькі до прикрас Покровської церкви с. Сорочинці, а також Преображенського собору в с. Мгар на Полтавщині. Наріжники чільного боку оправи Євангелія зроблені у формі овальних вінчиків, характерних для київських оправ. Простір між клеймами орнаментований оригінальними стеблами

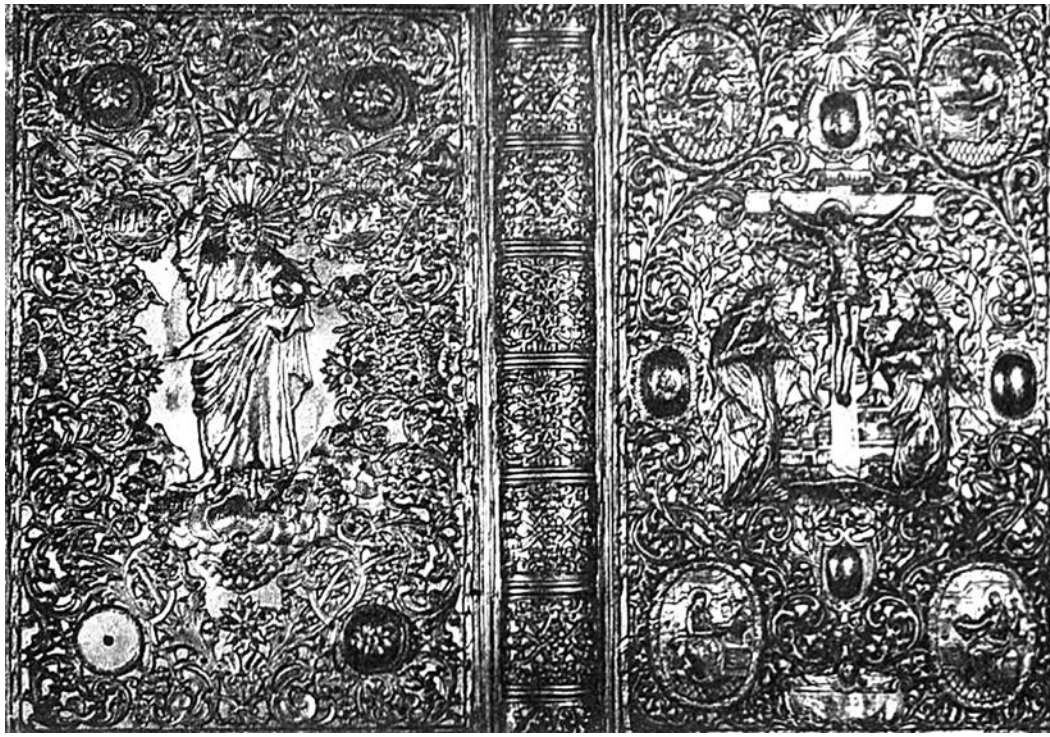

Коштовна оправа Євангелія, подарованого П. Калнишевським Свято-Троїцькій церкві с. Пустовійтівки.

стилізованої трави й аканта. Дуже цікаві прикраси спідньої дошки. Наприклад, пуклі тут виконані у вигляді майолікових розеток, типових для будов України XVIII ст. Між дрібненьким стилізованим листям розсипані купками сніжинки. Корінець прикритий орнаментальною сіткою з густого плетива лози» [5, 130–135].

Хоча авторське клеймо на оправі «Євангелія Калнишевського» не виявлене, але дослідники вважають, що за високою технікою виконання і своєрідним мистецьким оздобленням, оригінальна робота може бути одним із шедеврів знаменитого київського золотаря і найталановитішого майстра козацької доби Івана Равича (1677–1763) [6, 303; 7, 45; 8, 71; 9, 73; 10, 9].

Не зважаючи на спірне питання з авторством майстра, «Євангеліє Калнишевського» є видатним шедевром українського золотарства XVIII ст., який увійшов до світових каталогів з мистецтва [11, 6].

Для роменчан та й для всієї Сумщини це Євангеліє є цінною реліквією ще й тому, що має лаконічний дарчий напис знаменитого земляка на позолоченій пластині, та більш поширений на сторінках самої книги, писаний вицвілими нині коричневим чорнилом у Січі Запорозькій, можливо під диктування самого Петра Калнишевського.

Ось повний текст вищеозначеного напису, що розміщується здебільшого по слову чи по два в нижній частині книги від 8-го до 43-го аркушу: «Книга Евангелие в церковь Свято-Троицкую села Пустовойтовки изделано старанием и коштом войска Запорожского низового войскового судьи, ныне же Кошевого атамана Петра Ивановича Калнишевского. За здравие его и за упокой умерших Иоанна, Агафии. Зеновии еще в живых. Андрея, Параскевеи, Семеона, Андрея и Йосифа еще в живих перебывающего. Оному ж Евангелию цена пятьсот рублей. Подписана в Сече Запорожской 1762 году июля 3 дня».

Окрім того, що тексти вказують на специфіку тогочасного діловодства, вже достатньо зрусифікованого письма, вищеназвані записи підкреслюють і уточнюють деякі факти з життєдіяльності кошового отамана. Якщо порівняти записи на позолоченій пластині Євангелія і на сторінках самої книги, то можна зробити висновок, що майстер-золотар закінчив роботу над оправою або вже викарбував текст на пластині ще в той час, коли П. Калниш займав посаду військового судді. Тому знадобилося більш детальна інформація з наголосом, що вже нині Калнишевський не суддя, а кошовий. Отже, кошовим отаманом його обрано не в січні, як робилося зазвичай на Січі, а незадовго до 3 липня, найбільш вірогідно, що в червні 1762 р.

Для прихильників родоводів в тексті подана вичерпна інформація про родину Калнишевських, серед яких Іван та Агафія – вже померлі батьки Петра, інші – сестри, брати чи близька рідня. Достовірно відомо, що племінниця Калниша була одружена з хорунжим лубенським Степаном Вертиляком [12, 408]. Двоюрідний племінник – Йосип Калнишевський-Підгайний згадується в 1769 р. як полковник Кодацької паланки на Запоріжжі [13]. За свідченнями роменського краєзнавця Ф. Сахна, брат Петра Семен був священиком Миколаївської церкви в сотенному містечку Лубенського полку – Смілому протягом 1771–1796 рр., аж до смерті [14, 10]. Ще один родич: Панас Калнишевський – згадується в козацьких реєстрах Смілянської сотні [15,5].

Викладач Роменського реального училища і невтомний дослідник минувшини рідного краю Федір Ніколайчик мав змогу в кінці XIX ст. уважно вивчити ще не знищені комуністичною навалою різні церковні документи XVIII ст. з Троїцького храму с. Пустовійтівки, а метричні книги, як він сам вказує, дослідити з 1723 до 1768 і з 1780 до 1804 р., всі, які тоді знаходились в церкві, але

прізвища Калнишевського або Калниша, чи навіть щось подібне на превеликий подив не виявив. Тому автор припускає, що можливо батько Калнишевського мешкав в Пустовійтівці під іншим прізвищем [16, 275–276]. Ще одна біла пляма в біографії кошового, яку потрібно дослідити науковцям.

За похмурих часів комуністичного мракобісся, коли радянський уряд безсоромно грабував церковне майно, яке наказував утилізувати, масово продавати за кордон, українська нація ледь не втратила свою святиню. Слава Богу, що в інспектора Роменського райфінвідділу вистачило здорового глузду передати «Євангеліє Калнишевського» на зберігання до Роменського краєзнавчого музею взимку 1936 року [17].

Нині Євангеліє – одна з унікальних і коштовних перлин заповідника «Посулля» [18]. Самого ж Петра Калнишевського за страдницьке життя та щедрі пожертви на потреби православної церкви влітку 2008 року канонізовано і приєднано до лику святих [19, 25]. Це перший запорожець, а також перший видатний уродженець Сумської області, який став святим.

Використана література:

1. Панченко В.В.,. Роменщина – батьківщина Петра Калнишевського / В.В. Панченко, О.В. Іващенко. – Суми, 2003. – 40 с.

2. Грибовський В. Кошовий отаман Петро Калнишевський / В. Грибовський. – Дніпропетровськ, 2004. – 128 с.

3. Падалка Л. О старинном Покровском храме…/ Л. Падалка // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1908. – Вып. 5. – С.49–63.

4. Макаренко Н.Е. На родине последнего гетмана Запорожского П. Ив. Калнышевского / Н.Е. Макаренко // Сумська старовина. – Суми. – 2006. – № ХХ. – С. 21–25.

5. Петренко М. Українське золотарство XVI–XVIII ст. / М.З. Петренко. – К., 1970. – 620 с.

6. Коцур В.П. Від Сули до Білого моря / В.П. Коцур, А.П. Коцур. – К.; Переяслав-Хмельницький, 2004. – 359 с.

7. Богуш П. Нікопольщина – столиця п'яти Запорізьких Січей / П. Богуш. – Дніпропетровськ, 1994. – 68 с.

8. Кулиняк Д. «Од Калниша вісті…» / Д. Кулиняк // Пам'ять століть. – 2001. – № 3. – С. 60–75.

9. Петро Калнишевський. Постать і епоха / керів. вид-го проекту М.А. Ярова. – Суми, 2008. – 103 с.

10. Звагельський В.Б. На батьківщині останнього кошового / В.Б. Звагельський // Сумська старовина. – Суми. – 2006. – № ХХ. – С.7–20.

11. Кулиняк Д. Лицар дикого поля / Д. Кулиняк. – К., 2005. – 143 с.

12. Ефименко П.С. Калнышевський последний кошевой Запорожской Сечи. 1691–1803 / П.С. Ефименко // Русская старина. – 1875. – Ноябрь. – С. 405–420.

13. ЦДІАК України, ф.229, оп.1, спр.253, арк.29.

14. Кулиняк Д.І. Останній кошовий Петро Калнишевський / Д.І. Кулиняк. – К., 1991. – 71 с.

15. Грибовський В. Петро Калнишевський / В. Грибовський. – К., 2007. – 69 с.

16. Николайчик Ф. Родина Калнышевского / Ф. Николайчик // Киевская старина. – 1892. – № 5. – С.249–277.

17. Фонди Державного історико-культурного заповідника «Посулля» /далі ДІКЗП/. Акт передачі фінінспектором Крижановським «Євангелія Калнишевського» до Роменського краєзнавчого музею. 1936р. – Док.1780.

18. Фонди ДІКЗП. Книга. «Євангеліє Калнишевського». – М., 1758. – Стар.30.

19. Іващенко О. Повертається Калниш із небуття / О. Іващенко // Вісті Роменщини. – 2009. – 6 червня.

Валентина Єфремова, куратор проекту, заслужений працівник культури України, мистецтвознавець

ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ – ПОКЛИК ІСТОРІЇ

Міжнародний культурно-мистецький проект «Історія та сучасність»

Історія українського народу щедра на визначні події і варта того, щоб відкрити широкому загалу кожну її сторінку. У рамках Міжнародного проекту «Історія та сучасність», головною метою якого є відродження одного із важливих періодів історії України з часів українського козацтва, був влаштований двотижневий Міжнародний пленер, в якому взяли участь художники з різних держав. Митців, насамперед, зацікавив Сумський край, на території якого створюється історико-культурний заповідник «Посулля». Творчий десант художників з Японії, Кореї, Китаю, Молдови, Росії та України плідно попрацював на землі кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського.

Поєднало цю групу бажання висвітлити засобами образотворчого мистецтва таємничу сторінку в історії Українського державотворення на рубежі XVII–XVIIIст. Петро Калнишевський був уродженцем славетного Слобожанського краю, батьківська хата якого знаходилася в селі Пустовійтівка тодішнього Роменського повіту. Сьогодні там працює музей отамана, відбудована церква Святої Трійці, яка була зведена на кошти кошового ще у XVIII ст., здійснюється значна краєзнавча, науково-дослідницька робота. Відновлений туристичний маршрут «Золоте намисто Сумщини».

Кажуть, що деякі сторінки історії йдуть у забуття безповоротно, тому художники проекту вирішили закарбувати у своїх творах неперечісні події з історії козаччини поглядом сучасника. Легендарна постать кошового охопила три століття, в які входить період, названий видатними науковцями «Золотим віком України». Яку загрозу являв Петро Калнишевський? За що розлючена Катерина II закувала 85-річного козака у кайдани?

Мабуть, не було галузі, в якій не залишив Петро Калнишевський свого авторитетного слова. Не даремно царський двір запрошував його для вагомих закордонних переговорів. Отаман фахово проводив не тільки військові справи, дбав про економіку, сільське господарство, приділяв увагу освіті, культурі, а й піклувався про утримання демократичного розвитку України та ствердження її статусу у світовій спільноті…

У своїх композиціях митці відновили в уяві час минулого, пов'язаний з добою славетного козацтва. Саме з цим вони й приїхали, подолавши тисячі

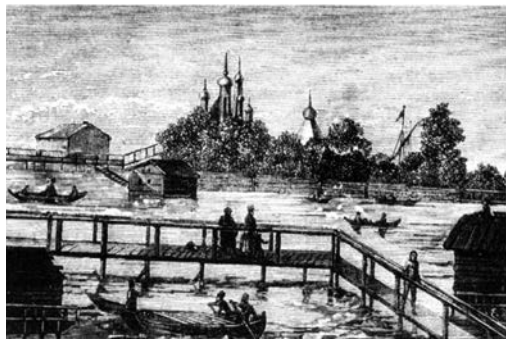

Запорозька Січ. Гравюра кінця XVIII ст.

кілометрів, щоб закохатися самим та передати для нащадків дивовижні сторінки, пов'язані з кошовим П. Калнишевським. Художники пройшлися шляхами славетного отамана, насолодилися самобутньою красою сільських краєвидів, доторкнулися до таємниць скіфських курганів, вклонилися пам'ятнику славетного отамана. Впродовж двох тижнів вони малювали узбережжя Сули, побували на місці Покровської церкви, встановленої у 1764 році П. Калнишевським, яку вважають взірцем української архітектури XVIII ст. Поклали квіти до монумента Т. Шевченку, закарбували на своїх полотнах краєвиди Роменщини, в яких дихає сама історія…

Якби створити вишиванку подяки, то на ній переплелися б культури різних народів, з ніжними мотивами японської сакури, таємничими ієрогліфами Китаю, вишуканими лотосами Кореї, терпкими польовими квітами сонячної Молдови, оберегом материнської любові – українськими, напоєними сонцем чорнобривцями. Кожен художник прагнув передати своє особисте бачення мальовничих краєвидів, в яких озвучувалася скіфська доба, неповторний дух мужнього козацтва. Золоті ниви спілої пшениці, розсипи польових ромашок, сокирок та волошок створювали піднесений настрій для творчості. Куполи козацьких церков освячували сьогодення, а поруч відбувалось звичайне сільське життя з пасовиськами корів, пташиними зграйками, гуркотінням лелек. За возами клубилась стомлена земля, прогріта спекотним сонцем… Романтичні стрічки річок приваблювали своїми таємничими заводями, в яких поблискували лілії та сонячне латаття. У всій розкішній поліфонії зеленіли мажорним обрисом ліси. За цим дійством спостерігав свідок історії – зажурений вітряк. Саме такі мотиви представили художники на підсумковій виставці в Ромнах.

Протягом двох тижнів творча група створила понад 200 полотен, в яких віддзеркалилися історичні часи славетних лицарів, борців за волю і незалежність рідного народу, які вміли не тільки воювати, захищатися, а й сіяти хліб, дбати про духовне.

На пленері створюється вагомий потенціал творчого натхнення, обмін враженнями, які відкривають нові можливості для самовираження. Саме так оцінили художники свою участь у творчому проекті. Суворий відгук історії закарбували на своїх полотнах Олександр Масик, Микола Нечвоглод, Ольга Карпенко. Відгомін минулого засяяв у вишуканих композиціях заслуженого художника України Олександра Садовського, Оморі Сатоши з Японії, живописця Валерія Шкарупи з Сумщини, Лім Сам Йоля з Кореї. Ліричні ноти прозвучали в краєвидах Ільяни Ротарь з Миколаєва, Миколи Самохіна з Ромен та Віри Штіль з Москви. Портретну галерею сучасних козаків та козачок представили у своїх картинах Лі Нінг, Чжан Інг та Сі Джи Мей з Китаю, Анатолій Ротарь з Молдови. Каліграфіст з Японії Оморі Нобуко розкрила історію козаччини мовою таємничих ієрогліфів… Так переплелися історичні часи з сучасністю, даруючи нащадкам самобутні твори художників, в яких віддзеркалилась правда, воля та мужність українського народу…

Так сталося, що в День Петра і Павла особистість Петра Калнишевського була канонізована і возведена до лику Святих. На інтернаціональному мітингу була освячена ікона Святого Петра Калнишевського, яку урочисто передав президент Всеукраїнського благодійного фонду ім. П. Калнишевського І.М. Рішняк у дар помісній церкві Святої Трійці у Пустовійтівці.

Тож нехай постать Святого отамана буде оберегом усього справедливого, мужнього, відвертого і цілеспрямованого. Нехай нащадки знають своїх героїв, виховуються на прикладах їхнього життєвого шляху, сповненого відданого служіння народу…

Данило Кулиняк

Славень Петрові Калнишевському!

Нині для народу незабутні
імена, як в морі маяки.
Наш Калниш вростає у майбутнє
крізь наругу, забуття й віки.
Символ незнищенності народу,
обє'днав собою плин віків
Калнишевський, що з Посулля родом,
Батько запорозьких козаків.
П*риспів*:
Ми з тобою пройшли
крізь облуди туман,
крізь приниження й царську неволю;
ми – нащадки твої, кошовий отаман,
діти лицарів Дикого поля!
Не скорився в неволі ти лютим катам,
їх підступності підлій і силі
і вони не діждались твого каяття –
їх раніше ковтнули могили;
пережив ти їх всіх – «смертю смерть
подолав»
у катівні московсько-імперській,
щоб сьогодні воскреснути.
Прапором став
ти для всіх нас, Петро Калнишевський!
Подвиг твого життя,
наче промінь з пітьми,
в нім наш біль, наша гордість і слава!
Ти почав воздвигати – добудуємо ми
Українську козацьку державу!
В ній братерство і рівність
зростуть січові,
в ній не буде ні хлопа, ні пана;
присягаємо в цьому тобі на крові
ми, нащадки твої, отамане!

Головний редактор
Д. М. ЄСИПЕНКО

Редколегія
В. П. АНДРУЩЕНКО
В. Ф. ВАСИЛАШКО
М. К. ДМИТРЕНКО
А. М. ЄРМОЛЕНКО
Д. М. ЄСИПЕНКО
С. Л. ЙОСИПЕНКО
А. А. КОЗЛОВСЬКИЙ
В. І. КУШЕРЕЦЬ
В. В. ЛЯХ
О. Р. МИХАЙЛЕНКО
Ю. О. ТИХОМИРОВ

Літературний редактор
Л. І. КОЗЛОВСЬКА

Комп'ютерна верстка
Т. В. ЖУР

Реєстраційне свідоцтво КВ № 1158
Підписано до друку 03.07.15

Формат 70x108/16
Папір офсетний
Друк офсетний.
6,0 друк. арк.
14,3 ум. фарб. відб.
6,4 облік.-вид. арк.
Зам. № 4

Український Центр духовної культури
01001, м. Київ,
вул. Софіївська, 10.
Тел./факс (044) 278 39 46.
E-mail: perlina19@mail.ru

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 1262 від 06.03.2003 р.

Дмитро Білоус

Петро Калнишевський, останній кошовий…

Ми Петра, ми Калниша
вславим – ось кого! –
вславим лицаря коша
Запорозького.

Катерина, баба зла,
дочка сучина,
на козацький край була
вкрай розлючена.

Щоб змести зі світу пріч
нашу націю,
обернула славну Січ
на руйнацію.

Прирекла богатиря
здоровецького
гнить в норі монастиря
Соловецького.

Всю добу для Калниша
стало поночі.
Розривається душа
в пітьмі тонучи.

Б'ються спогадів рої
в сірі потемки,
коли в рідні він краї
лине подумки…

І не сяєво знамен,
шаблі китиця –
злото купольний Ромен
йому видиться.

Ввергла в цю теменну тьму
царська витівка,
В сні примарилась йому
Пустовійтівка…

В тузі люди на Сулі,
в тузі-скрутоньці…
Герасимівка в імлі
і Оксютинці…

Монастирський крає дзвін
душу зболену…
Україну бачить він поневолену…

В отчий край весняним днем,
землю неньчину,
лине сивим журавлем
на Роменщину…

Ісова багатостраждального довготерпіння придбав, земні блага світу цього відкинувши, життя довгоє сподобився, ти у Господа, страждання і тісноти в ньому зазнавши, на небесах серед сонму святих землі Української сподобився оселитися, праведниче наш Петре, не переставай молитися за державу і народ твій.

ISSN 0130 – 7037 «Наука і суспільство», 2015 № 07-08